

ŽEROTÍNSKÉ SANĚ A DÁMSKÝ SAŇOVÝ KARUSEL

17.–18. STOLETÍ

ŠÁRKA KOLÁŘOVÁ

The Žerotín Family Sleighs and Ladies' carousel Sleigh, 17th–18th Century

Carousel sleighs (Carrouselsschlitten or Rennschlitten) are a phenomenon of the Baroque court and aristocratic culture. Intended exclusively for ladies and their cavaliers, they were used for special sleigh races. Two one-seat sleighs, which show luxurious handicraft and artistic skills, were part of a sumptuous sleigh collection of the Žerotín family. The heraldic signs indicate their association with the commissioners, in particular with the individual members of the Žerotín family from Moravia, which is rather exceptional among surviving Baroque sleighs.

Key words: Žerotíns (the Moravian noble family), aristocratic residences, court culture, equestrian games, carousels sleighs, sleighs, horse harnesses, handicraft, 17th–18th century

Karuselové neboli závodní saně (Carrouselsschlitten či Rennschlitten) jsou fenoménem barokní dvorské a aristokratické kultury. Určeny byly výhradně pro dámy a jejich kavalíry, jež je využívaly pro své osobité sportovní soutěže – saňové karusely. Luxusně řemeslně a umělecky zpracované jednosedadlové saně, které bývají součástí nákladné saňové ekvipáže, jsou představeny prostřednictvím dvou exemplářů žerotínského provenience. Díky heraldickým prezentacím je dokážeme – v kontextu dochovaných barokních saní zcela výjimečně – spojit s jejich pořizovateli, konkrétně s jednotlivými příslušníky (příslušnicemi) moravského rodu Žerotínů.

Klíčová slova: Žerotínové, aristokratická sídla, dvorská kultura, jezdecké hry, karusely, saně, koňské postroje, umělecké řemeslo, 17.–18. století

ÚVOD

Ačkoli se dvorská kultura barokní doby ocitla v centru zájmu celé řady historiků (umění) různých specializací, některá dílčí témata zasluhují mnohem bližší pozornost, než jaké se jim doposud dostalo. V kontextu českého badání patří do opomíjené oblasti výzkumu slavnostní jezdecké hry, v dobové mluvě mezinárodně označované jakožto karusely. Není naším cílem obsáhnout tento fenomén v jeho plné šíři, k tomu by byl zapotřebí soustředěný dlouhodobý výzkum, zakončený knižní studií.¹⁾ Nicméně začneme poněkud obecně, neboť pokládáme za užitečné, abychom alespoň orientačně vymezili sémantické pole výrazu karusel. Dosud minimální frekvence tohoto pojmu v české odborné literatuře je signifikantní.²⁾ Naproti tomu v zahraničním badání se ujal už před delší dobou.³⁾

Po stručném uvedení do problematiky barokního karuselu plynule obrátíme pozornost na jednu disciplínu – na dámský saňový karusel. Důvod je ten, že v českých

sbírkách, zvláště v mobiliárních fondech hradů a zámků ve správě Národního památkového ústavu, se dochovalo několik luxusně řemeslně a umělecky zpracovaných dámských saní (karuselového typu), které můžeme hypoteticky spojit s aristokratickými soutěžemi. Věnovat se budeme speciálně dvěma exemplářům, které dokážeme – v kontextu dochovaných barokních saní zcela výjimečně – spojit s jejich pořizovateli, konkrétně s jednotlivými příslušníky (příslušnicemi) moravského rodu Žerotínů.

KARUSELY – DVORSKÉ JEZDECKÉ HRY

Chov ušlechtilých koní a jezdecké dovednosti obecně patřily od nepaměti k symbolům urozenosti.⁴⁾ Je proto přirozené, že dvorské jezdecké soutěže barokní doby plynule navázaly na tradici turnajových klání středověku a renesance.⁵⁾ Kontinuální vývoj však postupně směřoval ke komplikovanější a pro účastníky závaznější „choreografii“, jež v 17.–18. století podléhala ceremoniálním protokolům, přísně zohledňujícím společenskou hierarchii jednotlivých účastníků. V barokní době se pro jezdecké soutěže, často zahajované pompézními průvody s triumfálními vozy a doprovázené divadelními efekty za pomoci mechaniky (pohybu), spektakulárními ohňostroji a hudbou,⁶⁾ běžně – a to napříč Evropou – používal výraz *Carrousel*. Jeho sé-

1) V rámci českého badání je následováníhodný projekt zaměřený na jezdecké festivity, zvláště na tzv. koňský balet (*Rossballett*), na dvoře Leopolda I. Jeho řešitelé vzbuzují respekt hlavně kvůli úsilí vynaloženému na shromáždění obrazových pramenů, jimiž vybavili monografii doprovázející stejnojmennou výstavu: K. Fajtlová – M. Kindl edd., *Koně v piškotech. Slavnosti na dvoře Leopolda I.* Olomouc 2017.

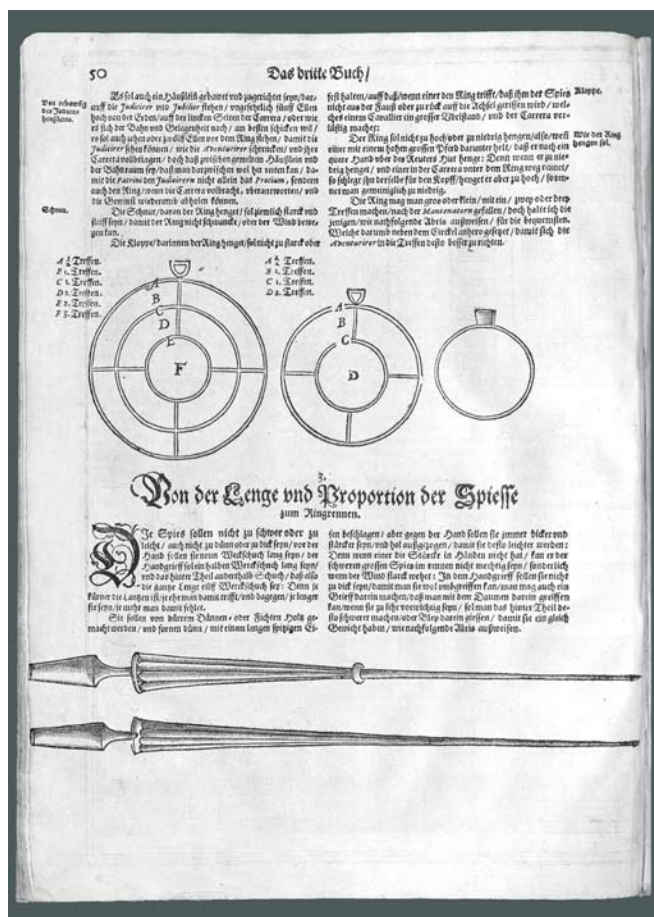
2) S výběrem reprodukcí obrazových pramenů, ovšem velice stručně M. Mžýková, *Karusely*, Liberec 2006; se zaměřením na hudební doprovod M. Freemanová, „Der Carrousel“, in: O. Fejtová – V. Ledvinová – J. Pešek edd., *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Documenta Pragensia 29, Praha 2009, s. 659–679.

3) Např. L. Rangström ed., *Riddarlek och tornerspel*. Sverige – Europa. Stockholm 1992; S. Castelluccio, *Les carrousels en France du XVIe au XVIIIe siècle*. Paris – Versailles 2002; M. L. von Plessen, *Rossballett und Reiterspiel: Schautänze zu Pferde – zur Geschichte einer vergessenen europäischen Herrschaftskultur*, in: S. Krause – M. Pfaffenbichler edd., *Turnier – 1000 Jahre Ritterspiele*. Wien 2017, s. 285–301; S. Seitschek, *Karussell und Schlittenfahrten im Spiegel der Zeremonialprotokolle – nur eine höfische Belustigung?*, in: I. Pangerl – M. Scheut – T. Winkelbauer edd., *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800)*. Innsbruck – Wien – Bozen 2007, s. 357–434.

4) S obsáhlými citacemi literatury a pramenů např. M. Bayreuther, *Pferde und Fürsten. Repräsentative Reitkunst und Pferdehaltung an fränkischen Höfen (1600–1800)*. Würzburg 2014; P. Edwards – K. A. E. Enenkel – E. Graham edd., *The horse as cultural icon. The real and symbolic horse in the early modern world*. Leiden 2012. V českém kontextu speciálně pro barokní dobu např. B. Klipcová, Albrecht z Valdštejna – „největší milovník koní“, in: Petr Uličný ed., *Architektura Albrechta z Valdštejna. Italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635*. Praha 2017, s. 1202–1230.

5) Toto podrobně tematizuje např. L. Rangström ed., o. c. v pozn. 3.; S. Castelluccio, o. c. v pozn. 3.

6) J. Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury II (2)*. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Praha 1997, s. 734–735.

Obr. 1: Ilustrace turnajových kopí a kroužků pro jezdeckou disciplínu Ringrennen z knihy Della Cavalleria [...] Georga Engelharda von Löhneysen, tisk z roku 1624 (Bayerische Staatsbibliothek in München, sign. 2° Pol. g. 46a, zdroj viz pozn. 8).

mantickou šíří přibližují tehdejší lexikony, hlavně však dobové popisy konkrétních událostí, obsažené v knihách speciálně věnovaných dvorským ceremoniálům,⁷⁾ jezdeckým turnajům a výcviku koní.⁸⁾

Jako názornou ukázkou volíme charakteristiku z pera Valentina Trichtera, hlavního podkoního jezdeckých stájí při univerzitě v Göttingenu. V titulu s obšírným názvem *Curiöses Reit-, Jagd-, Fecht-, Tanz-, Oder, Ritter-Exercitien-Lexicon* [...], vydaném roku 1742, pojem „Carrousel, decursio equestris“ vysvětlil následovně: „Ein öffentliches Ritterli-

7) Např. C. F. Menestrier, *Traité des tovrnois iovstes, carrouvels et avtres spectacles pblivcs*. Lyon 1669, NK ČR sign. 23 H 000038; dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record & pid=NKCR_-NKCR_23_H_000038_008IEE6-cs [cit. 27. 5. 2018]; J. Ch. Lünig, *Theatrum ceremoniale historico-politicum, oder Historisch- und politischer Schau-Platz aller Ceremonien, welch bey Pabst- und Käyser-auch königlichen, Wahlen und Crönungen erlangten* [...]. 2 svazky. Leipzig 1719, 1720; J. B. von Rohr, *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der großen Herren* [...]. Berlin 1729.

8) G. E. Löhneysen, *Della Cavalleria Das ist: Gründlicher vnd außführlicher Bericht, von allem was zu der löblichen Reuterey gehörig, vnd einem Cavallier zu wissen von nöhten: Insonderheit von Turnier- und Ritterspielen, Erkenntnis vnd Vnterschied, Auch Cur und Wartung der Pferde* [...]. Remlingen 1624, Bayerischen Staatsbibliothek in München, sign. 2° Pol. g. 46a, dostupné z: <https://stimmuecher.digitale-sammlungen.de/view?id=bsb00094318>; G. H. von Löhneysen – V. Trichter, *Georg Engelhard von Löhneysen, Erb-Herrn in Remlingen und Neuendorff, weiland Hochfürstl. Braunschweigischen geheimbten Berg-Raths und Stall-Meisters zu Wolfenbüttel* [etj]. Neu-eröffnete Hof-Kriegs-Reit-Schul [...]. Nürnberg 1729.

ches Erercitium zu Pferde, welches an stat der alten gefährlichen Turniere von hohen Rittermässigen Standes. Personen ist erwehlet, geübt und in hohem Werth gehalten worden. Man kleidet sich haben nach Art der alten Ritter, und theilet sich in verschiedene Nationen. Der Auszug geschiehet allzeit sehr prächtig, und wird öftters mit Triumph-Wägen und andern kostbaren Maschinen und Sinnreichen Erfindungen geziert. In solchem Aufzuge begiebt man sich nach einem freyem Platz, als mit Zannen-Reiss ausgezierten Reithäuser, Rennbahnen, Schloss-Höffen etc. allwo man füglich das Ring-Kopff-und Quintan-rennen, Lanzen-Brechen, Pistol-schieffen ind andre Ritterliche Uibungen anstellen mag.“⁹⁾

Karusely se odehrávaly pod otevřeným nebem (na nádvořích rezidenčních sídel či v zámeckých zahradách), anebo v krytých jízdnárnách. Konaly se často u příležitosti různých významných událostí, uvítání vzácných hostů, případně tvořily součást oslav významných životních událostí a jubileí, a to nejvíce zasnoubení a sňatků členů panovnického rodu a příslušníků vysoké aristokracie.

Barokní dvorské karusely nabývaly několika forem. Pro všechny disciplíny ale obecně platí, že primárně sloužily k předvedení elegance účastníků a zároveň k prověření jejich fyzických dovedností, neboť jezdec měl za úkol v plném cvalu zasáhnout předepsanou zbraní terč. Velmi oblíbenou disciplínou bylo tzv. honění ke kroužku (německy *Ringrennen*, *Ringelrennen*). Šlo o to, aby jezdec navlékl na turnajové kopí kroužek zavěšený na provaze mezi dvěma sloupy, umístěnými přibližně v druhé třetině závodní dráhy. V několika evropských sbírkách se tyto kroužky dochovaly. Zhotoveny jsou ze železa (oceli)¹⁰⁾ a mají podobu kulatého terče sestávajícího ze dvou nebo tří soustředných kruhů spojených vzájemně čtyřmi rameny. Stejně jako u soutěží hodů šipkami byly trefené výšece různé bodově hodnoceny (obr. 1).¹¹⁾

V jiné disciplíně měl jezdec za úkol zasáhnout terč umístěný na figuríně upevněné na otočném sloupu (německy *Quintarennen*). Ta měla podobu ozbrojeného rytíře, Turka, případně mouřenína. Při rešerši evropské literatury se mi podařilo zachytit pouze jediný dochovaný exemplář dřevěné polychromované figuríny, dnes uložený ve sbírkách Královského vojenského muzea v Kodani.¹²⁾ Socha, jež představuje stojícího mouřenína v životní velikosti, byla vyrobena v Kodani roku 1685 speciálně pro karusel. Otočný mechanismus se u této figuríny nachází přibližně v úrovni boků, přičemž divákovi (soutěžícímu) je zakryt kusem oděvu – krátkou suknicí z červeného sametu. V levé ruce drží mouřenín oválný terč – kůži potažený štít o rozměrech 38 × 30 cm (obr. 2).

Soutěž dobově označovaná v němčině *Kopfrennen* byla založena na principu zasahování met, hlav Turků nebo mouřenínů, rozmístěných v různých výškách na podstavcích jezdecké dráhy (obr. 3). Jak lze zjistit z různých dobových zdrojů, jezdci přitom používali (a během soutěže měnili) různé zbraně: turnajová kopí, pistole, luky či

9) V. Trichter, *Curiöses Reit-, Jagd-, Fecht-, Tanz-, Oder, Ritter-Exercitien-Lexicon* [...]. Leipzig 1742.

10) L. Rangström ed., o. c. v pozn. 3; kat. č. 178, s. 163 (kroužek pro disciplínu *Ringrennen*, železo, průměr 6,5 cm, kolem poloviny 17. století), kat. č. 293, s. 241 (kroužek pro disciplínu *Ringrennen*, ocel, průměr 10,8 cm, datován do let 1776–1800).

11) G. H. von Löhneysen – V. Trichter, o. c. v pozn. 8, s. 50.

12) L. Rangström ed., o. c. v pozn. 3, kat. č. 192, s. 172 (polychromované dřevo, výška 174 cm, červený samet, kůže z kamzíka).

Obr. 2: Královské vojenské muzeum v Kodani (Dánsko), celodřevěná figurína mouřenína v životní velikosti pro kvintánu (Quintarennen) s otočným mechanismem v úrovni boků, z roku 1685 (převzato z: L. Rangström ed., o. c. v pozn. 3).

kordy. Turnajové mety v podobě hlav byly zhotovovány ze dřeva, nejčastěji ale z praktičtějšího papírmaše (*papier-mâché*).¹³⁾

Důvod, proč jako terče běžně sloužily (polo)postavy či hlavy osob exotického původu, je zřejmý. Jednak to souviselo s obecným pocitem nadřazeného postavení Evropanů vůči „barbarským“ národům. A zároveň se ve figurínách zračil tíživý strach z turecké expanze, jež po dlouhou dobu ochromovala habsburské soustátí. Zvláště po obležení Vídně Turky roku 1683 se hlavy či postavy úhlavních nepřátel znovu staly oblíbenou tréninkovou pomůckou při jezdeckých cvičeních i soutěžních kláních středoevropské aristokracie.¹⁴⁾ Mimochodem, ve výzdobě jednoho exempláře saní, jimž se budeme blíže věnovat, se rovněž uplatňuje postava Turka, a sice v podřízené (nepřirozeně skrčené) pozici jako podpora zadního sedáku, určeného pro kavalíra řídícího spřežení.

13) Např. L. Rangström ed., o. c. v pozn. 3, kat. č. 193, s. 172 (hlava mouřenína, dřevo, polychromie, výška 40 cm, zřejmě z roku 1685); kat. č. 291, s. 240 (hlava Turka, papírmaš, výška 32 cm, datace 1776 až 1800); G. U. Großmann – F. Bachner – D. Gerstl, Von deutscher Not zu höfischer Pracht, 1648–1701. Ausstellungskatalog Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, 2. April – 16. August 1998. Köln 1998, kat. č. 243a, s. 355 (hlava Turka, papírmaš, polychromie, výška 42 cm, kolem roku 1700).

14) G. U. Großmann – F. Bachner – D. Gerstl, o. c. v pozn. 13, s. 355–356.

Obr. 3: Germánské muzeum v Norimberku (Německo), hlava Turka z polychromovaného papírmaše určená pro jezdeckou disciplínu honění k hlavě (Kopffrennen), kolem roku 1700 (Germanisches Nationalmuseum in Nürnberg, foto G. Janssen).

Naprostá většina hmotných i obrazových dokladů výše uvedených disciplín je zahraniční provenience. S pramenovou materií však lze bez větších potíží pracovat napříč Evropou, protože jedním z určujících znaků kultury vyšší šlechty byl její internacionální charakter. Ostatně jezdecké disciplíny *běhání* ke kroužku a kvintáně lze i na základě sporadických českých dokladů sledovat už od 16. století.¹⁵⁾ S vybranými soutěži se čeští šlechtici přirozeně seznamovali na kavalírských či diplomatických cestách,¹⁶⁾ popřípadě prostřednictvím významných postů, které za-

15) Časné doklady *honění* ke kroužku v Čechách shromáždil Čeněk Zíbrt. Jako nejstarší uvádí zprávu k roku 1550 z jindřichohradeckého archivu, týkající se svatby jistě paní Vorlické. Dále zmiňuje pasáž ze spisu Jana Dobřenského z Dobřenic (z doby 1550–1580), pojednávající o výcviku koní: „Některí je naučili nádherně choditi, jako šlápí, mimochodem, k běhání do kroužku, kvin-tanu (...)“; viz Č. Zíbrt, Cedula komediantů a zvířinců kočujících v zemích českých před sto lety, Český lid 21, 1912, s. 34–38; Týž, Honění ke kroužku, in: Z her a zábav staročeských: příspěvky ke kulturním dějinám českým (Část I.). Velké Meziříčí 1889, s. 85–96.

16) Obě disciplíny vyjmenoval ve svých pamětech také Jindřich Hýzrle z Chodů, který v dětství vstoupil do služeb arcivévodě Arnošta Habsburského, s nímž pobýval na vídeňském dvoře. Na tamní zkušenosti nabyté roku 1587 vzpomněl takto: „...Jeho Milost arciknížete ráčil dáti na svůj náklad všelijakým cnostem, rytířským kratochvílem vyučovati. Totiž předně literárnímu umění latinského, vlaského, španělského a francouzského jazyka, jak kdo k čemu chut měl. Potom také rejtarstvu, šermování, na kůň skákání, tancování, kroužku a kvintáně honění, též pěšky i na koni turnýrovati a dlouhý špís zvíhati.“ Zdroj citace: V. Petrůčková – J. Vogelntanz ed., Příběhy Jindřicha Hýzrle z Chodů. Praha 1979, s. 33.

stávali u habsburského dvora.¹⁷⁾ Jezdecké hry byly velmi populární také v době Josefa I., kdy byly pořádány nejčastěji v souvislosti s oslavami jmenin a narozenin členů císařské rodiny v červnu a červenci. Oblíbenost turnajů souvisela nejen s dobovými zvyklostmi, ale také zřejmě s faktem, že sám císař byl velmi dobrým a zručným jezdcem. Jezdecká klání se staly jedním z nástrojů vladařské reprezentace. Jejich pravidelným a zřejmě také zdatným účastníkem byl Jan Jáchym ze Žerotína, který u dvora vykonával funkce císařského komorníka a tajného rady. Toto angažmá ho zřejmě automaticky opravňovalo k účasti na jezdeckých soutěžích po boku nejvyšších dvorských úředníků i samotného císaře.¹⁸⁾ Frekvenci vídeňských turnajů lze dobře sledovat v ceremoniálních protokolech, v nichž jsou označeny jako *Karussell*, případně *Turnier*, *Kopfrennen* nebo jen obecně jako *Rennen*.¹⁹⁾ Turnaje se mezi léty 1674–1709 pravidelně pořádaly ve Favoritě, pouze v roce 1706 došlo k výjimce, kdy se veškeré dění přemístilo do Schönbrunnu. V případě, že aktéři byli v rámci dvorského protokolu hierarchicky rozděleni do dvou barevně odlišených skupin (*prima a secunda Squadriglia*), vedl císař vždy první skupinu. Jezdci měli celkem 12 pokusů; na každou ze čtyř disciplín *honění* k hlavě byly určeny tři pokusy s turnajovým kopím, pistolí, oštěpem a kordem.²⁰⁾

Oficiální (veřejné) turnaje jsou doloženy prostřednictvím dvorských ceremoniálních protokolů (paralelně je reflektují i Vídeňské noviny),²¹⁾ které zaznamenávají v ideálním případě nejen čas, místo konání, ale i hierarchickou skladbu účastníků a jejich úspěšnost v jednotlivých disciplínách. Nejúspěšnější účastníci vyhrávali převážně stříbrné dekorační nebo užité předměty (např. nástěnné svítidlo, křavový servis s příslušenstvím, umyvadlo se džbánem, zácvlo), ale i předměty osobní potřeby, třeba dózu na šňupací tabák.²²⁾

V souvislosti s proveniencí saní, jimž se budeme věnovat, zasluhují pozornost deníkové záznamy Jana Jáchyma ze Žerotína z let 1704–1716, které umožňují postihnout mimo jiné neformální stránku jezdeckých her.²³⁾ Žerotín si pečlivě zaznamenal také přípravy na generální zkoušky s hudebním doprovodem, jež velkým turnajům předchá-

zely. Jejich náročná choreografie, zřejmě včetně divadelních prvků, kladla na účastníky nároky nad rámec jejich jezdeckých dovedností. Deníky zachycují také menší, neoficiální hry, které ceremoniální protokoly přirozeně nereflektují. Z hlediska interpretace záznamů není přesně jasné, zda šlo o jezdecká cvičení v rámci příprav na oficiální slavnosti, anebo o samostatné kratochvíle pro uzavřený okruh šlechticů a kavalírů u habsburského dvora.

DÁMSKÝ SAŇOVÝ KARUSEL

V 17. století se v rámci jezdeckých soutěží ustanovila jedna specifická disciplína, určená pro dámy z nejvyšších pater společnosti.²⁴⁾ Byl to saňový karusel (*Schlitten Carrousel*),²⁵⁾ který se stal protějškem k pánským jezdeckým soutěžím. V dobových pramenech můžeme hry na saních zachytit také pod obecnějšími názvy jako dámské slavnosti nebo závody (*Damenn-Festin*,²⁶⁾ *Damen-Rennen*²⁷⁾); v tištěných lexikonech pod heslem karuselové sanice (*Carrousel Slittate*).²⁸⁾

Právě saňové festivity – vedle karuselů i saňové kavaláky (*Schlittenfahrten*) – umožnily dámám aktivní zapojení do organizovaných dvorských kratochvílí s reprezentačním charakterem. Počátky tohoto vývoje lze sledovat již v 16. století.²⁹⁾ Dámský saňový karusel přejímá z pánských klání dvě disciplíny: *honění* ke kroužku (*Ringrennen*)³⁰⁾ a *honění* k hlavě (*Kopfrennen*). Pozměněn je však základní charakter soutěže: šlo o disciplínu ryze vozačskou, a nikoli jezdeckou, jak tomu bylo u mužských klání. Dámy jakožto hlavní aktérky soutěže usedaly do jednospréžných saní, přičemž z relativně pohodlné pozice měly za úkol zasáhnout různými druhy zbraní několikrát na závodní dráze. Šlechtici (kavalírovi) připadla role „spoluhráče“ ovládajícího cválajícího koně z pozice za zády dámy. Nejúspěšnější páry byly – stejně jako vítězni jezdců pánských karuselů – odměňovány trofejemi.³¹⁾

Z celého rejstříku dvorských festivit a ceremonií raného novověku patří dámský saňový karusel k těm nejpočetněji doloženým jak v písemných, tak obrazových pramenech. Nicméně víme, že jeho počátky sahají již (nejpozději) k přelomu 16. a 17. století. O čemž konkrétně svědčí popis saňového karuselu uspořádaného v roce 1604 na dvoře savojských vévodů. O této události zanechal svědectví, ovšem až s odstupem 65 let, jezuita Claude-François Ménestrier v knize *Traité des tournois, joustes, carrousel et autres spectacles publics*.³²⁾ Záznam o karuselu tu doprovází mědirytina zařazená hned na začátek příslušné

17) J. Petrůň a kol., o. c. v pozn. 6, s. 726.

18) Speciálně k účasti Jana Jáchyma ze Žerotína na karuselech u vídeňského dvora: K. Veverková, Reflexe vídeňského dvora v deníkových záznamech Jana Jáchyma ze Žerotína v letech 1704–1716. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2016, rkp., s. 35–53.

19) S. Seitschek, o. c. v pozn. 3, s. 358.

20) Tamtéž, s. 372–373.

21) Císařské noviny byly vydávány pravidelně již od roku 1703 – jako *Wienerisches Diarium*; později, od roku 1780, pod titulem *Wiener Zeitung*. Popisují dění na císařském dvoře, ze života šlechty, přinášejí zprávy z okolních zemí apod. Stručně E. Stejskalová, Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740. Praha 2015, s. 204; podrobně E. V. Zenker, Zur Geschichte der Kaiserlichen Wiener Zeitung, 8. August 1703/1903. Wien 1903, dostupné z: <https://archive.org/details/zurgeschichteder00wienuoft/cit.27.5.2018>.

22) S. Seitschek, o. c. v pozn. 3, s. 383.

23) K. Veverková, o. c. v pozn. 18, s. 35–53; k deníkům dále J. Sehnal, Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína. Životní styl českého šlechtice v době vrcholného baroka, Časopis Matice moravské 119, 2000, s. 367–389; M. Stonišová, Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína. Život šlechtice na počátku 18. století, in: Genealogické a heraldické informace 14 (29), Brno 2009 (vyd. 2010), s. 40–54; P. Vokáčová, Příběhy o hrde pokore. Aristokracie českých zemí v době baroka. Praha 2014, s. 96–157.

24) G. H. von Löhneysen – V. Trichter, o. c. v pozn. 8, s. 91; sociální kontext zmiňují také některé výkladové slovníky – např. heslo „Carrousel Slittate – Ist ein Frauenzimmer oder Damen-Spiel, so auf Schlitten geschicht, da ein ieber Cavalier seine Dame führt, dass dieselbe alle Treffen mit der Lanze, Pistol und Degen wegnehmen kan, wie ein Ritter zu Pferde chut, und wird ein Damen-Fest genennet.“ – citováno dle V. Trichter, o. c. v pozn. 9, s. 298.

25) G. H. von Löhneysen – V. Trichter, o. c. v pozn. 8, s. 91.

26) Tamtéž.

27) J. B. von Rohr, o. c. v pozn. 7, s. 837.

28) V. Trichter, o. c. v pozn. 9, s. 298.

29) F. Fischer, Dem Volk zur Schau. Prunkschlitten des Barock. Die Schlittensammlung des Württembergischen Landesmuseums Stuttgart. München 2003, s. 23.

30) H. Watanabe O'Kelly, Das Damenringrennen – eine sächsische Erfindung?, in: Sachsen und die Wettiner. Chancen und Realitäten (Sondernummer der Dresdner Hefte). Dresden 1990, s. 307–312.

31) G. H. von Löhneysen – V. Trichter, o. c. v pozn. 8, s. 91.

32) C. F. Menestrier, o. c. v pozn. 7, s. 68.

kapitoly. Zpodobněna tu je dáma s kavalírem na saních v podobě bájněho ptáka Fénixe.³³⁾ Že se jedná o aktéry dámského karuselu, jednoznačně dokládá turnajové kopí v rukou dámy (obr. 4).

Jako poněkud kuriózním se z dnešního pohledu jeví záznam saňového karuselu se sedmidílným obrazovým doprovodem v knize Adama Olearia, týkající se disciplíny *Ringrennen* (obr. 5).³⁴⁾ Autor popsal noční karusel pořádaný v zahradách zámku v Altenburku, rezidenci sasko-altenburských vévodů, Magdalenou Sibyllou von Sachsen-Altenburg v červnu 1654.³⁵⁾ Zdá se, že saním musela být z důvodů chybějící sněhové pokrývky přizpůsobena forma závodní dráhy.³⁶⁾

Že během soutěží často bývaly obměňovány zbraně i turnajové rekvizity, napovídá např. popis saňového karuselu konaného v Drážďanech v lednu 1727.³⁷⁾ Zdejších her se zúčastnila čtyři družstva (každé o 13 saních v čele s kapitánem označovaným jako *Chefs*), která byla od sebe odlišena barvami – modrou, červenou, žlutou a zelenou. Barvou oděvu byli sladění nejen dámy a jejich kavalíři, ale také koně, a sice velkými chocholy. Soutěžilo se s turnajovým kopím, oštěpem a kordem; součástí závodu byla i míčová pasáž. Pro disciplínu s kordem sloužily jako mety jablka nebo citrony, které byly nabodávány ze země na závodní dráze.

Klíčové informace o podobě a průběhu dvorského saňového karuselu nalezneme v knize *Neu-eröffnete Hof-Kriegs-Reit-Schul* [...].³⁸⁾ V tisku z roku 1729, na kterém autorsky spolupracovali Georg Engelhard Löhneysen a Valentin Trichter, je pro naše účely zásadní kapitola *Von Damen-Festin, oder Schlitten Carrousel*. Její text je z větší části koncipován jako legenda (obrazový popis je označen literami A až G) k celostránkové mědirytině *Das moderne Schlitten Carrousel*, jež velmi názorným způsobem objasňuje pravidla a formu saňové soutěže, jež sestávala z disciplín *Ringrennen* a *Kopfrengen* (obr. 6). Figuruje zde čtyři druhy zbraní: turnajové kopí (*Lanze*), oštěp (*Chavelin*), pistole (*Pistol*) a kord (*Degen*).

33) Tamtéž, s. 53. Autorem mědirytiny je Claud Derbage (signováno *Derbage fecit*): Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Band 9 (Delaune-Dubois), Leipzig 1913, s. 93.

34) A. Olearius, *Auffzüge vnd Ritterspiele: So bey Des Durchläuchtigen/Hochgebornen Fürsten und Herrn/Herrn Friederich Wilhelms Hertzen zu Sachsen/ Gülich, Cleve vnd Berg/ Landgraffens in Thüringen [...]*, 1654, Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek, Sign. A: 36. 13. 2 Geom. 2°, dostupné z: <http://diglib.hab.de/drucke/36-13-2-geom-2f/start.htm> [cit. 27. 5. 2018].

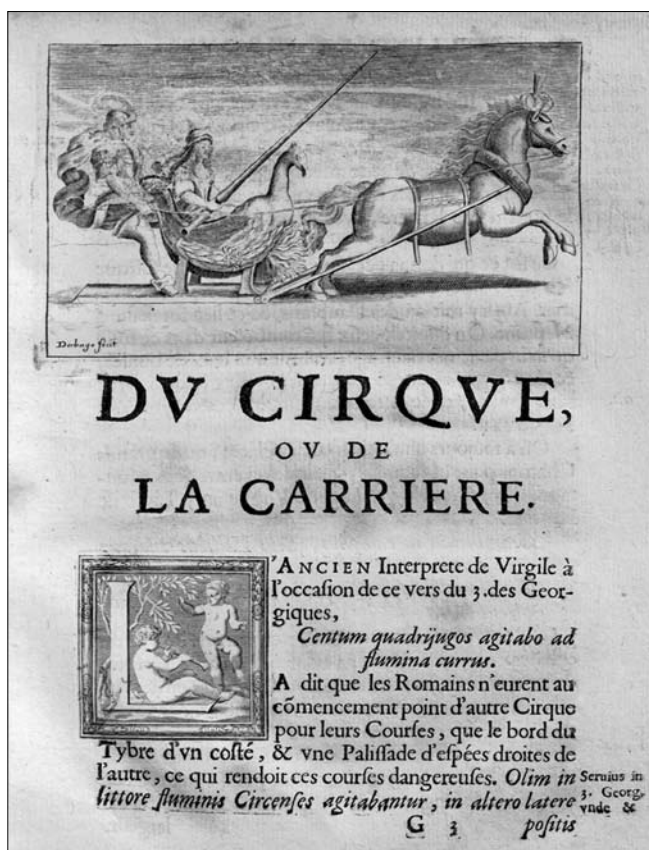
35) H. Watanabe O'Kelly, o. c. v pozn. 30. s. 307–312.

36) U. Deppe, *Die Festkultur am Dresdner Hofe Johann Georgs II. von Sachsen (1660–1679)*. Kiel 2006, s. 52–53.

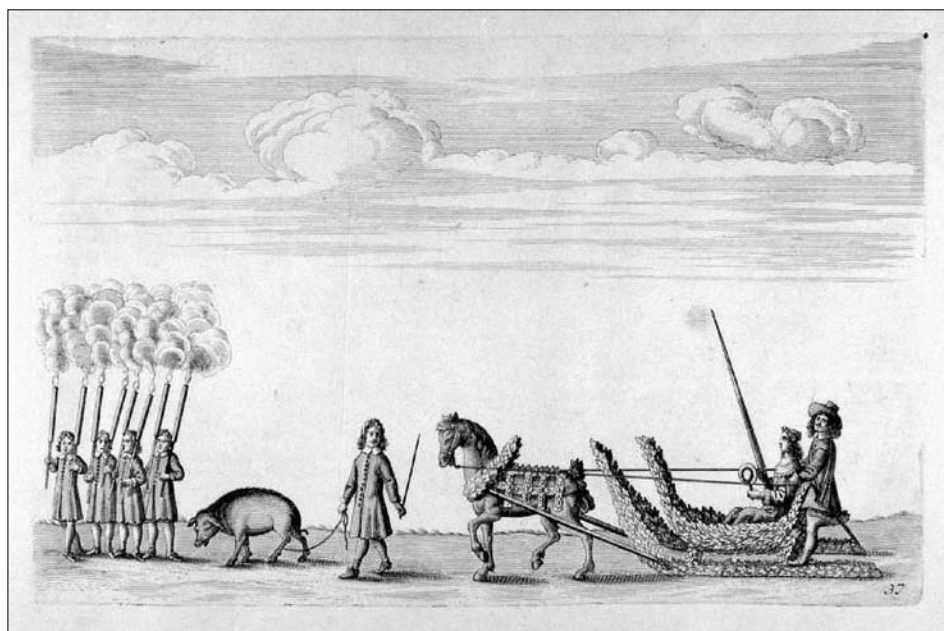
37) J. B. von Rohr, o. c. v pozn. 7, s. 837–838.

38) G. H. von Löhneysen – V. Trichter, o. c. v pozn. 8.

Výjev zachycuje jak páry v pohybu na jízdní dráze, tak páry teprve nachystané k vlastnímu závodu (A). Umělec didakticky zobrazil i další osoby nedílně spjaté se soutěží, včetně sudích shlížejících z balkonů po obou stranách

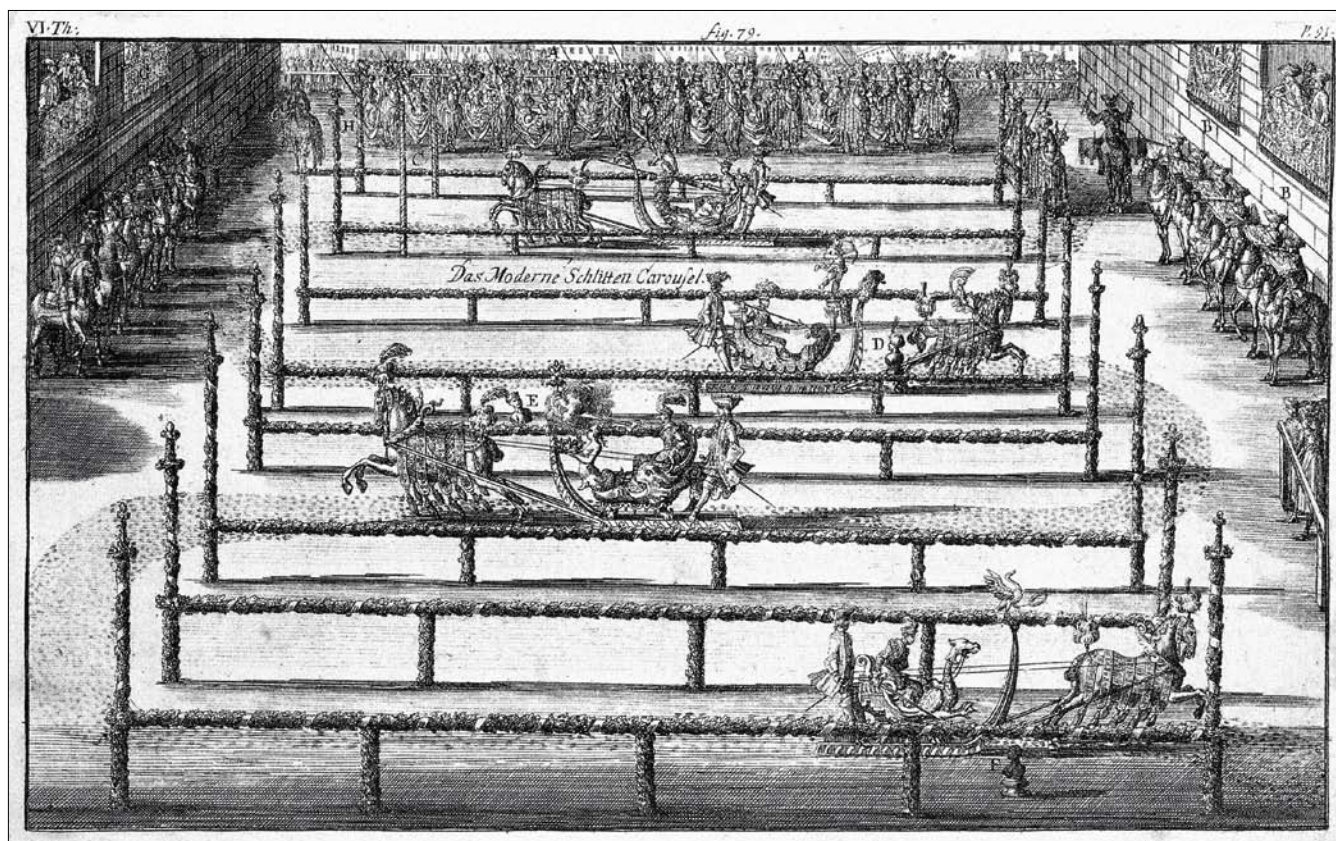

Obr. 4: Ilustrovaný titulní list kapitoly DV CIRQVE OV DE LA CARRIERE z knihy Clauda-Françoise Ménéstrieria *Traité des tournois ioustes, carroussels et autres spectacles publics*, tisk z roku 1669. Mědirytina zachycuje aktéry karuselu - dámu s kavalírem na saních v podobě bájněho ptáka Fénixe (Národní knihovna v Praze, sign. 23 H 000038; zdroj viz pozn. 7).

Obr. 5: Popis alegorického saňového karuselu s disciplínou *Ringrennen*, zaznamenaný Adamem Oleariem v knize *Auffzüge vnd Ritterspiele* [...] v roce 1654. Obrazová příloha číslo 37 zobrazuje osádku saní v doprovodu prasete, jakožto personifikace melancholie. Že šlo o noční karusel, jednoznačně potvrzuje čtyřčlenný komparz s pochodněmi (Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, sign. A: 36. 13. 2 Geom. 2°; zdroj viz pozn. 34).

Obr. 6: Ilustrace z knihy Valentina Trichtera *Neu-eröffnete Hof-Kriegs-Reit-Schul [...]* z roku 1729. Obrazový záznam zde velmi názorným způsobem představuje průběh dámského saňového karuselu se čtyřmi disciplínami: s turnajovým kopím (C), oštěpem (D), pistolí (E) a kordem (F). Výjev zachycuje nejen soutěžící páry s výpravnou ekvipáží na jízdní dráze, ale také páry připravené k vlastnímu závodu (A). Na správný průběh dohlíží sudi (B, G), sedící na balkonech po obou stranách jízdních drah (Národní památkový ústav, Státní zámek Březnice, ZK BNs 00577).

jízdních drah (B, G). Jako závodistiště posloužilo nádvoří, na kterém byly vytyčeny čtyři rovnoběžné dráhy, v nichž jsou na grafice v pohybu znázorněny celkem čtyři osádky saní s výpravnou ekvipáží. Jízda začíná (z pohledu diváka grafiky) v nejvzdálenější dráze s dvojicí sloupů se zavěšeným kroužkem (či věncem), který musí dáma při průjezdu navléknout na kopí (C).

V následující dráze dáma třímá oštěp, jímž musí vši silou zasáhnout metu – hlavu Turka. Úspěšný zásah byl takový, když oštěp pevně utkvěl v hlavě (D). Třetí dráha je určena pro střelbu z pistole; dáma v rychlosti natáhne kohoutek, zacílí a vystřelí na terč – opět na hlavu Turka (E). V poslední dráze (zobrazené v prvním plánu výjevu) spočívá meta, hlava mouřenína, přímo na zemi. Dáma ji musí nabodnout kordem a poté ji triumfálně prezentovat přísedícím a přihlížejícím (F). Celkový efekt podtrhovaly slavnostní fanfáry trubačů na koních, rozmístěných po obvodu nádvoří. Nástup a start soutěžní dvojice zahajoval bubeník sedící rovněž na koni.

Zdá se, že většina používaných zbraní byla totožná se zbraněmi, které používali šlechtici při svých turnajích, neboť Valentin Trichter na závěr své stati věnuje pozornost pouze dvěma speciálním typům dámských turnajových kopí. Uvádí, že kopí byla zhotovována z měkkého, ale relativně pevného a pružného smrkového dřeva, nebo z jedlového dřeva, jež vykazuje obdobné vlastnosti. Oproti mužským turnajovým dřevcům byly dámské varianty odlehčeny a zkráceny na délku šesti až sedmi stop (*Schuh*). Také ochranná manžeta ruky (tj. kuželovitý kryt) v daném

případě ztratila svůj význam. Pro kopí, na které se navlékal kroužek (věnec) v disciplíně *Ringrennen*, byla typická úzká špice s kovovým hrotem. Kopí určené pro zasahování met dosahovalo délky osmi až devíti střevců (*Werkschuh*) a mělo tupé zakončení.³⁹⁾

Nejpočetnější soubor dámských turnajových kopí, zahrnující různé varianty obou výše uvedených typů, je uchovávan spolu s třinácti exempláři karuselových saní v hradních sbírkách *Veste Coburg* v Bavorsku (obr. 7).⁴⁰⁾ Na některých kopích se dochovaly fragmenty povrchových úprav, výpravnější exempláře vynikají vyřezávanými rukojetěmi.⁴¹⁾ Jejich barevnost mohla korespondovat s výpravnou saňové ekvipáže, případně odpovídala barvám soutěžících družstev, jak to dokládají zbraně z pánských karuselů.⁴²⁾

Pro dámské karusely se používaly nejen speciálně konstrukčně utvářené saně. V teplých měsících, ale i v zimě

39) Tamtéž, s. 92. Stopa (střevce) je stará délková míra s proměnlivými hodnotami: vídeňská 0,316 m, pařížská 0,3248 m, anglická 0,32047 m, pruská 0,314 m: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl 24 (Staroženské – Šyl). Praha 1906, s. 169.

40) H. Maedebach, *Die Caroussel- oder Rennschlitten in den Kunstsammlungen der Veste Coburg*, in: *Jahrbuch der Coburger Landestiftung*. Coburg 1964, s. 59–80.

41) Tamtéž, obr. 24.

42) L. Rangström ed., o. c. v pozn. 3, kat. č. 195, s. 173 (soubor turnajových zbraní pro karuselový tým v červených barvách: 12 kopí o délce 220 cm a 9 oštěpů o délce 145 cm; červeně polychromované dřevě se zlacenými detaily, rukojeti turnajových kopí jsou potaženy červeným sametem).

(a tehdy v krytých jízdnárnách) dámy soutěžily v rovněž speciálně navržených jednosedadlových vozech, jež mívaly stejně jako saně nízké (skořepinové) korby se zvýšeným opěradlem.⁴³⁾ Tvar vozu byl tak opět plně přizpůsoben jeho funkci pro vozatajské soutěže, neboť uvolnil dámám prostor v jejich zorném poli, aby dokázali zasahovat mety na závodní dráze.

Oproti jednospréžním saním se karuselové vozy zapřahaly za dvojspréží řízené kavalírem z kozlíku v přední části vozu. Typologická škála závodních vozů z prostředí habsburského dvora je doložena hlavně obrazovými prameny, krom toho i jedním unikátně dochovaným luxusním exemplářem z doby okolo roku 1742, vystaveným dnes v muzeu císařských kočárů na vídeňském zámku Schönbrunn. Pozlacený, původně postříbřený vůz s lehkou skořepinovou korbou vznikl podle návrhu dvorního sochaře Baltazara Molla⁴⁴⁾ ve stylu vídeňského pozdního baroka. Vůz byl speciálně vyroben pro dámský karusel, který pořádala císařovna Marie Terezie 2. ledna 1743 jako „sportovní“ manifest u příležitosti oslav osvobození Prahy ve válce o rakouské dědictví.⁴⁵⁾ Dámy soutěžily nejen ve vozech, ale také na koních v zimní jízdnárně v Hofburgu.⁴⁶⁾ Propagace prvního vojenského úspěchu Marie Terezie prostřednictvím karuselu pokračovala po skončení vlastní soutěže ještě triumfálním průvodem Vídní. V rámci Vídeňských novin (*Wienerisches Diarium*) byl k této slávě vydán ilustrovaný propagační leták s narativními pohledy do Hofburgu i na slavnostní průvod.⁴⁷⁾

Velký symbolický význam karuselového klání dokazuje také jeden z dalších obrazových záznamů. Jedná se o rozměrnou olejomalbu dvorního umělce Martina van Meytense z roku 1743, která vévodí výzdobě tzv. karuselového sálu na zámku Schönbrunn.⁴⁸⁾ Malba zachycuje opět žánrový výjev z kryté jízdnárny v Hofburgu. V předním plánu je vyobrazena sama Marie Terezie jakožto jezdyně v pánském sedle na lipicánu s mečem v ruce, doprovázená svými dvorními dámami. Další protagonistky krouží se svými kavalíry po obvodu jízdnárny ve stříbrných karuselových vozech.

CHARAKTERISTIKA KARUSELOVÝCH NEBOLI ZÁVODNÍCH SANÍ, SAŇOVÁ EKVIPÁŽ

Soutěž sama se ozývá v pojmosloví konstrukčně speciálně uzpůsobených saní, jejichž forma a způsob řízení kavalírem (vozatajem) poskytovaly dámám otevřený prostor pro zasahování met v závodní dráze. Doboví autoři

Obr. 7: Coburg (Německo), hradní expozice karuselových saní. Několik ukávek turnajových kopí pro dámský saňový karusel (pro disciplínu Ringrennen), úplně vlevo exemplář pro kvintánu (Quintarennen), 18. století, stav 2017 (všechny snímky Š. Kolářová, není-li uvedeno jinak).

různých tištěných materiálů je označovali termínem *Rennschlitten*, jednoduše přeložitelným jako závodní saně. Také, ale méně často používali termín *Schellenschlitten*, odkazující na charakteristické koňské čabraky pošíité rolníčkami (*Schellengeläut*), které byly neoddělitelnou součástí koňských postrojů.⁴⁹⁾ Dnešní německojazyční badatelé staví na roveň termíny *Rennschlitten* a *Carusselschlitten*, tj. karuselové saně.⁵⁰⁾ Stejně typy saní využívaly dámy také pro slavnostní saňové průvody, které patřily k velmi populárním kratochvílím v masopustním období. Oblíbenost a frekvence saňových jízd dosáhla svého vrcholu v 18. století, a to zejména na habsburském dvoře ve Vídni.⁵¹⁾

43) Tamtéž, s. 210–211 (zde k dámskému karuselu v Drážďanech, konanému v roce 1709, včetně obrazových pramenů); s. 214–125 (zde ke karuselu v Kodani, konanému v roce 1671).

44) C. von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 19. Theil (Moll – Mysliveček), Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. Wien 1868, s. 11–12.

45) *Kaiserliche Wagenburg* Wien, inv. č. WO49; G. J. Kugler, *Die Wagenburg in Schönbrunn. Hofwagenburg, Reiche Sattel- und Geschirrkammer der Kaiser von Österreich*. Graz 1977, s. 48–49.

46) Zimní jízdnárnu nechal v letech 1729–1735 vystavět císař Karel VI. podle plánů architekta Josefa Emanuela Fischera z Erlachu. Sídli zde Španělská dvorní jezdecká škola, nejstarší instituce na světě kontinuálně udržující tradici klasického jezdeckého umění.

47) *Kaiserliche Wagenburg* Wien, Flugblatt, Johann Jacob Lidl, 1743, inv. č. Z 096/001; S. Seitschek, o. c. v pozn. 3, s. 362–365.

48) *Kunsthistorische Museum Wien*, inv. č. 7500; blíže s dalšími reprodukcemi obrazovými prameny S. Seitschek, o. c. v pozn. 3, s. 359–370.

49) Např. J. H. Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste* [...]. Bd. 35. Leipzig – Halle 1732–1754, s. 201–202.

50) Např. A. Gelbhaar, *Die Caroussel oder Rennschlitten im Besitz der Kunstsammlungen der Veste Coburg*, in: Achse, Rad und Wagen. Beiträge zur Geschichte der Landfahrzeuge 8. Wiesel 2000, s. 40–59.

51) Máme doloženy bohatou pramennou základnou díky ceremoniálním

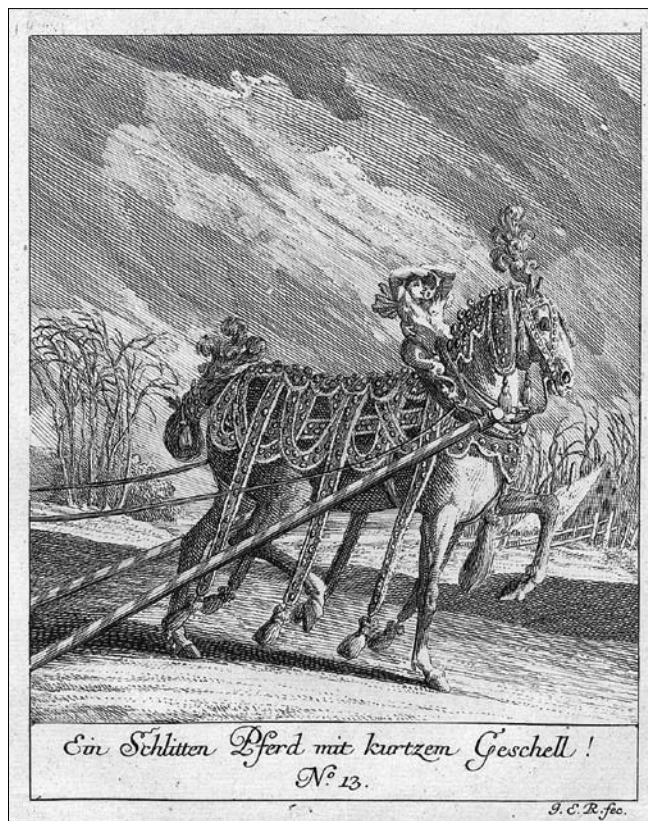

Karuselové saně si uchovaly vlastnosti dopravního prostředku a zároveň svým vzhledem – zvláště celkovou formou a výzdobou korby – patřičně odrážely společenské postavení pořizovatele. Jedním z charakteristických znaků je široká ikonografická škála jejich výzdoby.⁵²⁾ Produkci luxusních saní od 16. století dominovala řezbářská figurální výzdoba s alegorickými či mytologickými náměty, která se soustředila do čela korby. Výjimkou ale nejsou ani saně s ryze dekorativními prvky, např. akanťovými rozvilinami nebo rokajovými a mušlovými ornamenty. Saně jako celek měly velmi často také podobu (mytologického) zvířete. V 17. století se rovněž vyráběly saně s výraznými heraldickými prezentacemi, které dnes představují cenné vodičko při dataci, potažmo identifikaci dávných soutěžících (pořizovatelů saní) – jednotlivců či rodu. Ostatně jeden níže prezentovaný exemplář saní je toho názorným příkladem.

Na výzdobu saňové korby navazovaly řezbářské prvky na sanicích a koňských chomoutech. Luxusní provedení podtrhovala kombinace výrazných barev, často se zlacenými a stříbřenými detaily. Sedáky a vybrané části saní byly pro větší komfort polstrovány a potahovány látkami – nejčastěji sametem.

Co se týče konstrukce karuselových saní, jedná se vždy o celodřevěné jednospréžní exempláře, které sestávají z lehké (skořepinové) korby a podvozku, jehož sanice se v přední části zvedají do vyšší (vysoké) špice. Pro lepší skluz a ochranu dřeva byly ližiny zespodu okovány železnými pásy. Saňová korba obsahuje pouze jedno sedadlo určené pro dámu. Sedák pro kavalíra řídícího spřežení, plnící funkci kozlíku – německy *Pritsche*,⁵³⁾ je umístěn bez výjimky vzadu, vně korby. Kavalír (vozataj) musel při řízení z této pozice prokázat obdobnou fyzickou zdatnost jako účastníci jezdeckých disciplín. Už vícekrát zmíněný Valentin Trichter nejenže velmi podrobně popsal správný postoj kavalíra, ale také vysvětlil, proč sedák musí mít správnou výšku, resp. proč by neměl být příliš nízký.⁵⁴⁾ Přestože sedák poskytoval kavalírovi při jízdě jen částečnou oporu, podporoval správné držení těla. Výšku mohl korigovat sedlář: v případě chybějících centimetrů měl za úkol vycpat sedák na požadovanou výšku, nebo naopak – byl-li vozataj menšího vzrůstu – polstrování snížit. Jeho bezpečnost byla při jízdě částečně zajištěna také železnými protiskluzovými stupátky se zdrsňeným povrchem.⁵⁵⁾

Jednospréžní saně vykazují specifickou formu tažného zařízení (karuselové vozy mají tažné zařízení v podobě váhy s rozporkami). Kůň byl zapřažen do chomoutu pomocí dvou pevných tyčí – ojí (německy *Anzen*), které se zapojovaly do kovaných háků na vnějších stranách ližin. Nedílnou součástí saňové ekvipáže byly také koňské čabraky, pošíité řadami rolníček, které mnohdy pokrývaly prakticky celé koňské tělo. Postroj doplněný často pohyblivými

Obr. 8: Johann Elias Ridinger, grafický list zprostředkovává velmi detailně zobrazení všech komponentů saňového postroje: čabraku s rolničkami a štrápci, uzdu s pákovým udidlem, chomout s řezbářskou figurální výzdobou, chránič ocasu i chocholy z ptačích per. Současně je zde vidět zápřah koně do chomoutu pomocí dvou pevných tyčí (ojí), včetně detailu, jako jsou oka pro průvlek opratí. Před rokem 1738 (zdroj viz pozn. 59).

štrápci, chocholy z ptačích per nebo žíní (umístěnými na hlavě a/nebo krku koně a kořeni ocasu) kladl zvýšené nároky na výcvik koně, který musel této zátěži, váhové i psychické, dostatečně přivyknout. Základem renesančních i barokních postrojů byly kožené pruhy sešité do komplikovaných mřížkových obrazců.⁵⁶⁾ Až později, v pokročilém 18. století, se objevily plné čabraky ze sametu s velkoplošnými výšivkami.⁵⁷⁾

Jako názornou ukázkou saňového zápřahu volíme grafický list Johanna Eliase Ridingera († 1767)⁵⁸⁾ s nápisem *Ein Schlitten Pferd mit kurzem Geschell!*. Rytec velmi detailně vykreslil všechny komponenty saňového postroje: čabraku s rolničkami a štrápci, uzdu s pákovým udidlem, chomout s řezbářskou figurální výzdobou, chránič ocasu i chocholy z ptačích per. Současně zachytil zápřah koně do chomoutu pomocí dvou pevných tyčí, včetně detailu, jako jsou oka pro průvlek opratí (obr. 8).⁵⁹⁾

V případě saňové ekvipáže, kombinované s propracovanými kostýmy aktérů karuselu (či saňové kavalkády), lze použít termín *Gesamtkunstwerk*, neboť jednotlivé součásti

protokolům a videňským novinám „*Wienerisches Diarium*“. Blíže S. Seitschek, o. c. v pozn. 3, s. 357–434; E. M. Auer, *Wiener Prachtschlittenfahrten im Zeitalter des Barocks und Rokos*, in: *Livrustkammaren 10*, Stockholm 1964, s. 1–18.

52) K vývoji přehledně H. Kreisel, *Prunkwagen und Schlitten*. Leipzig 1927, s. 129–171.

53) G. H. von Löhneysen – V. Trichter, o. c. v pozn. 8, s. 93.

54) Tamtéž.

55) Tamtéž.

56) Valentin Trichter se věnuje také specifikaci saňové čabraky a rolničkám: G. H. von Löhneysen – V. Trichter, o. c. v pozn. 8, s. 92.

57) H. Kreisel, o. c. v pozn. 52, s. 168–171.

58) Těžiště tvorby Johanna Eliase Ridingera spočívá v zobrazování loveckých motivů a zvířat. Souhrnně např.: P. Prange, heslo Ridinger, Johann Elias, in: *Neue Deutsche Biographie* 21. Berlin 2003, s. 555.

59) Grafický list se objevuje samostatně, ale také v tematicky zaměřené knize: J. E. Ridinger, *Entwurf einiger Pferde, nach ihrem unterschiedlichen Alter und Gebrauch nach dem Leben gezeichnet [...]*, Teil 6, Augsburg 1738, nepag.

z několika odvětví uměleckého řemesla tvořily jednotný, do detailů promyšlený celek. Saňová ekvipáž je dílem celé řady umělců a řemeslníků – sedlářů, kolářů, kovářů, sochařů či řezbářů, malířů, štafířů, pozlačovačů a čalouníků. Barokní saňové festivity byly pro aktéry i přihlížející diváky velkolepým divadelním představením, kde vizuální dojem byl doprovázen rytmickým zvukem rolníček.

SAŇOVÁ KORBA S HERALDICKOU FIGUROU LVA PÁNŮ ZE ŽEROTÍNA A ERBEM OPPERSDORFŮ

Z konstrukce luxusních saní se zachovala pouze korba, která představuje jeden z nejstarších hmotných dokladů dámských saní karuselového typu; zhotovena byla krátce po polovině 17. století.⁶⁰⁾ Svým celkovým tvarem a dekorativními prvky ženských maskaronů s rouškou ještě silně připomíná slavnostní manýristické saně, známé z obrazových pramenů.⁶¹⁾ Korbu lze z ikonografického hlediska řadit k exemplářům s heraldickými náměty: výzdobě dominuje figura žerotínského lva, jenž tlapami drží kartuši se znakem Oppersdorfů (obr. 9).

Celodřevěná, bohatě vyřezávaná a kompletně polychromovaná korba má základ v nízkém rovnoramenném lichoběžníkovém korpusu.⁶²⁾ Rozvlněné a pozvolna se zvyšující plné bočnice tvoří vzadu opěradlo ve tvaru mušle. Uvnitř korby se nachází jedno polstrované sedadlo pro dámu s červeným potahem. Stejně upraven je také druhý, vně korby umístěný sedák (kozlík) pro kavalíra ve tvaru symetricky zaoblené rybí ocasní ploutve. Textilií jsou potaženy také vnitřní boky a před korby. Vysoké čelo korby s navazujícími nízkými bočnicemi má architektonizované podélné strany s volutovými prvky, tvořící rámec pro frontálně pojednanou figuru stojícího černého lva na stylizovaném kamenném trojvrší. Zvíře je provedeno do výše ramen ve vysokém reliéfu; hlava s korunou a krk mají podobu volně plnoplastické řezby (obr. 10)

60) Nejstarší dochované saně karuselového typu mají podobu dvouhlavého mořského koně. Vyrobeny byly zřejmě kolem roku 1600, tradice je připisuje Kristině Holštýnsko-Gottorpské († 1625), manželce švédského krále Karla IX. (dnes ve sbírkách Královské zbrojnice ve Stockholmu): *L. Rangström ed.*, o. c. v pozn. 3, kat. č. 253, s. 215. Ve střední Evropě nejstarší saně pocházejí z doby před rokem 1635 z majetku Marxe Philippa Besserera z Ulmu († 1635), jejichž skořepinový korpus je řešen jako zlatená figura střílejícího Kentaura (dnes ve sbírkách Württemberského státního muzea; v expozici v bývalém rezidenčním zámku württemberských vévodů v Bad Urachu): *F. Fischer*, o. c. v pozn. 28, s. 48–53.

61) *H. Kreisel*, o. c. v pozn. 52, s. 144–151.

62) Celková délka korby je 180 cm, maximální šířka je v úrovni sedadla 52 cm, maximální výška 82 cm je výškou lví figury na před korby. Saňový korpus je zhotoven z borovicového dřeva, řezbářské prvky jsou z lipového dřeva.

Obr. 9: Velké Losiny (okres Šumperk) – státní zámek. Saňová korba karuselového typu s heraldickou figurou lva pánů ze Žerotína a erbem Oppersdorfů, po polovině 17. století. Saně byly zřejmě dle heraldické výzdoby určeny pro Alžbětu Juliánu z Oppersdorfu, manželku majitele velkolosinského panství Přemka III. ze Žerotína, stav 2016.

Obr. 10: Velké Losiny – státní zámek. Saňová korba karuselového typu s heraldickou figurou lva pánů ze Žerotína a erbem Oppersdorfů, po polovině 17. století. Detail žerotínského lva; bílé špičáky jsou restaurátorským doplňkem z roku 2015, stav 2016.

Obr. 11: Velké Losiny – státní zámek. Saňová korba karuselového typu s heraldickou figurou lva pánů ze Žerotína a erbem Oppersdorfů, po polovině 17. století. Detail s erbovní kartuší, stav 2016.

Lev drží v tlapách volutovou erbovní kartuši s malovaným znakem Oppersdorfů. Na čtvrcený štít je nasazena hraběcí koruna; v 1. a 3. poli okrové barvy se nachází hlava gryfa, ve 2. a 4. červeném poli obrněná paže s mečem. Znak je vložen do částečně malovaného a částečně reliéfního úzkého bílého „boltcového“ rámce. Celé obrazové pole pak rámuje zelený vavřínový věnec (obr. 11)

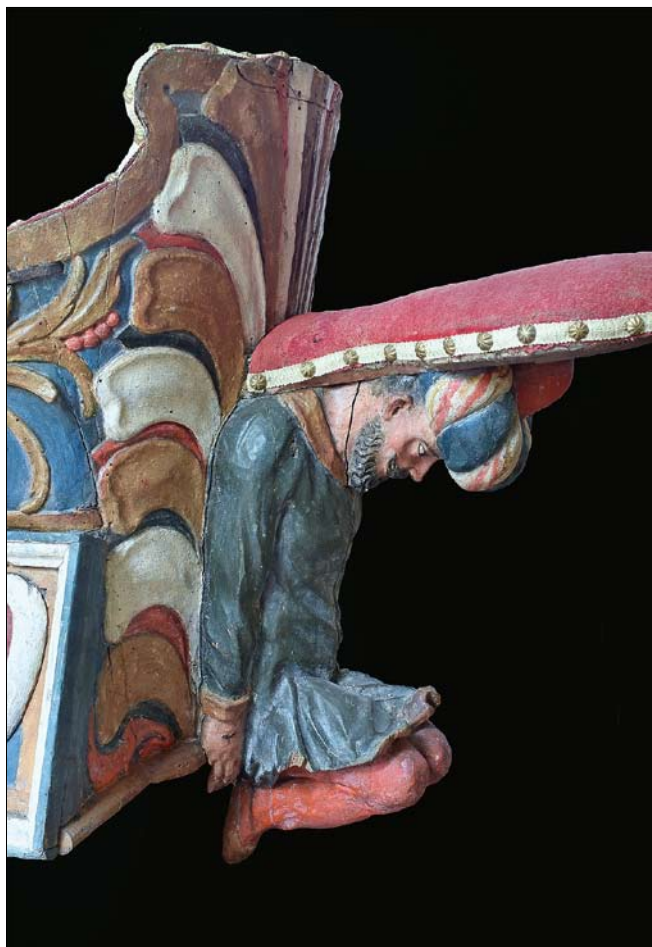
Sochařskou výzdobu doplňuje postava Turka s typickým turbanem, který ve skrčené poloze podpírá sedák kavalíra (obr. 12)

Vnější povrch korby zdobí reliéfní ornamentální a rostlinné motivy. Podélné strany bedněného korpusu s profilovanými lištami tvoří rámec pro pás stylizovaných kapek, do jejichž středu je vsazen ženský maskaron s rouškou a palmetovou čelenkou (obr. 13)

Bočnice jsou dekorovány velkými květy s předimenzovanými pestíky a tyčinkami. Stejně tvarované, ovšem o něco menší prvky se uplatňují i v čele korby. Pravděpodobně se jedná o stylizované květy lomikamenu, jak napovídají velice podobné květy ve výzdobě jednoho exempláře saní, vyobrazeného (pod číslem VIII) v knize *Della Cavalleria* Georga Engelharda von Löhneysen (první vydání 1609).⁶³⁾ Květy jsou v doprovodném textu označeny jako *Rosenzweyge*,⁶⁴⁾ což v dnešní němčině odpovídá lomikamenu Arendsovu.

63) G. E. Löhneysen, o. c. v pozn. 8.

64) Tamtéž, s. 183.

Obr. 12: Velké Losiny – státní zámek. Saňová korba karuselového typu s heraldickou figurou lva pánů ze Žerotína a erbem Oppersdorfů, po polovině 17. století. Figura skrčeného Turka, podpírajícího vně korby sedák pro kavalíra řídicího spřežení, stav 2016.

Heraldická výzdoba korby odkazuje na Alžbětu Juliánu z Oppersdorfu, která byla v letech 1654–1669 manželkou majitele velkolosinského panství Přemka III. ze Žerotína.⁶⁵⁾ Alianční erby manželského páru se na losinském zámku uchovaly na kožených tapetách s tlačnými vzory, zavěšených dnes ve velké hodovní síni (tzv. rytířském sále).⁶⁶⁾ Stejná znaková aliance zdobí zeleně glazované kachle, jejichž zlomky byly nalezeny při rekonstrukci zámeckého letohrádku.⁶⁷⁾

Uvedený interval 1654–1669 není v rozporu s formálními znaky saňové korby, byť její celkové ztvárnění působí pro toto období jako poněkud archaické. Nutno ale dodat, že datování raně barokních uměleckořemeslných prací je obecně ztíženo dlouhodobým přetrváváním renesančních prvků. Maskarony jakožto „renesanční“ výzdobné

65) Podle některých autorů zemřela Alžběta Juliána až v následujícím roce (tj. 1670). Datum 1669 se nachází také na jejím posmrtném portrétu ze sbírek velkolosinského zámku; souhrnně k žerotínských posmrtných portrétů L. Vaňková, Soubor posmrtných portrétů ze 17. století na zámku Velké Losiny, in: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci 2007. Olomouc 2008, s. 86–91.

66) F. Spurný ed., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Severní Morava. Praha 1983, s. 267; Mobilární fond Velké Losiny, inv. č. VL00193.

67) Stručná zpráva k nálezům z roku 2010 je dostupná z: <https://www.npu.cz/cs/uop-olomouc/pro-media/17908-letohrad-ve-velkych-losinach-zdobi-okoli-zamku> [cit. 27. 5. 2018].

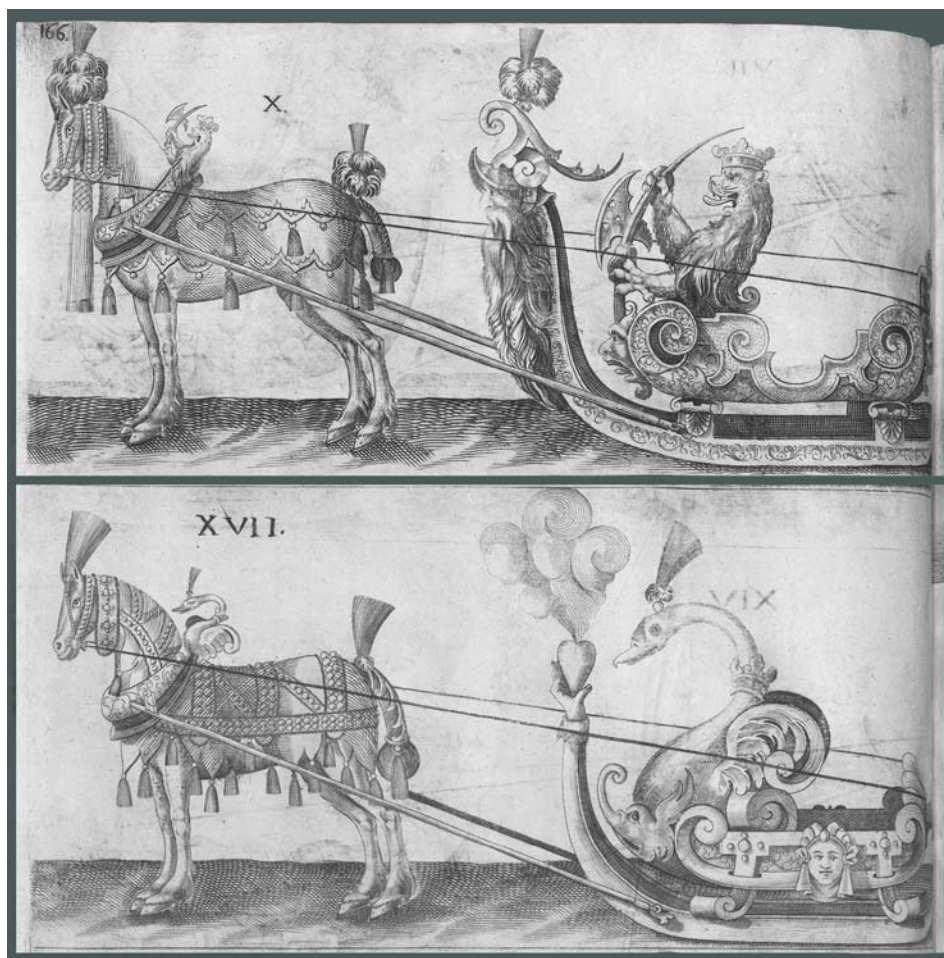

Obr. 13: Velké Losiny – státní zámek. Saňová korba karuselového typu s heraldickou figurou lva pánů ze Žerotína a erbem Oppersdorfů, po polovině 17. století. Detail ženského maskaronu s rouškou z levého boku saňového korpusu, stav 2016.

prvky saní se mi podařilo dohledat pouze v ilustracích již zmíněné knihy *Della Cavalleria*. Ze šedesáti zde vyobrazených saní jsou dva exempláře zdobeny mimo jiné vyřezávanými maskarony, jež se umístěním i vzhledem dosti podobají aplikaci žerotínských saní. Jedná se o saně (pod číslem XII) v podobě skořepinové loďky s hudoucím andělem na přídí, u nichž je maskaron součástí zavěšené girlandy na boku korby.⁶⁸⁾ Bližší analogii, co do tvaru i velikosti, pak představuje maskaron na boku saňové korby s labutí (pod číslem XVII – obr. 14).⁶⁹⁾

Z hlediska typologické klasifikace je pro pojednávanou saňovou korbu určující jednak konstrukce, jejímž základem je bedněný korpus s rozvlněnými či vykrajovanými bočnicemi. A také aditivní způsob aplikace figurální výzdoby a dalších řezbářských prvků. Tento vztah konstrukce a výzdobných prvků je typický pro výpravné saně z přelomu 16. a 17. století. Řadu příkladů najdeme ve zmíněné Löhneysenově saňové přehlídce, která udivuje ikonografickou pestrostí výzdoby. A hlavně: díky těmto vyobrazě-

ním si můžeme učinit obecnou představu o nedochovaných komponentech saňové ekvipáže. Konkrétně lze upozornit na saně označené číslem X, jež se pojednávají korbě podoba jí celkovou koncepcí výzdoby (obr. 14).⁷⁰⁾ Mají volutami utvářenou korbu v čele s polofigurou korunovaného lva držícího v tlapách halapartnu, která se opakuje také ve výzdobě chomoutu. Kůň v bohatém postroji s rolníčkami a střapci je zapřažen pomocí dvou pevných tyčí, ukotvených do háků na ližnách. Postroj doplňují tradiční chocholy z ptáčích per nebo žíní. Autor ke kresebnému návrhu saní připojil popis plánované barevnosti: „Die Löwen mit den gebogenen Helleparten /sollen mit gelben wüßenen Gewand iberzogen/und das Fordertheil mit langer gelber Schaff=wollen/gleich den Rozdecken/behefft seyn/die Helleparten sollen Cisenfarbe/der Kasten und Kuffen gelb/vnd mit güldenem Laubwergk gemahlet

Obr. 14: Dvě ukázkové saňové přehlídky (saně č. X a č. XVII) z knihy *Della Cavalleria* [...] Georga Engelharda von Löhneysen, tisk z roku 1624 (Bayerische Staatsbibliothek in München, sign. 2° Pol. g. 46a; zdroj viz pozn. 8).

68) G. E. Löhneysen, o. c. v pozn. 8, s. 165.

69) Tamtéž, s. 168.

70) Tamtéž, s. 166.

Obr. 15: Křivoklát (okres Rakovník) – státní hrad. Saňová korba karuselového typu s malovaným erbem hrabat ze Žerotína, po roce 1706. Dle heraldické výzdoby lze hypoteticky dámské saně spojit s manželkou Jana Jáchyma ze Žerotína, Ludovikou Aloisí Vilemínou, svobodnou paní z Lilgenau, stav 2013.

Obr. 16: Křivoklát – státní hrad. Saňová korba karuselového typu s malovaným erbem hrabat ze Žerotína, po roce 1706. Celkový boční pohled na skořepinovou korbu s řezbářskými aplikacemi velkolistého akantu; pod sedátkem kavalíra v kombinaci s vrapovanou pentlí, stav 2013.

*seynd/die Sturmhaube sol vergült/die Federn gelb/das Angesichte Fleischfarbe/der Bart schwarzbraun/die Decke auff dem Pferde gelb/und die Schellen vergült seyn.*⁷¹⁾

Prezentovaná saňová korba dnes patří do mobiliárního fondu zámku ve Velkých Losinách, držených kdysi právě Žerotíny. Na základě heraldické výzdoby je téměř jisté, že se jedná o součást jejich rodových sbírek, které tu byly uchovávány do 18. století. V interních evidenčních záznamech Národního památkového ústavu je však poněkud překvapivě uvedeno, že korba pochází ze zámku Hošťálkovy na Bruntálsku.⁷²⁾ Tuto skutečnost si lze nejspíš vysvětlit jako důsledek několikerych přesunů a dělení žerotínských sbírek. Rodová galerie, knihovna i sbírka zbraní

byly po prodeji velkolosinského zámku v roce 1802 převezeny spolu s dalším vybavením na nedaleký Bludov.⁷³⁾ Patrně včetně saňové korby, jak napovídají příbuzenské vazby někdejších majitelů Bludova a zámku Hošťálkovy, vlastněného do roku 1945 příslušníky rodu von Arco. Karel Maria von Arco se v roce 1919 oženil s Marií Markétou ze Žerotína († 1984), dcerou Karla Emanuela ze Žerotína († 1934).⁷⁴⁾ Manželé žili na zámku Hošťálkovy do roku 1945, kdy jim byl majetek znárodněn. Z jakého konkrétního důvodu a za jakých okolností si Marie Markéta ze Žerotína – jak předpokládáme – odvezla ze svého rodiště, tzn. z Bludova, na Hošťálkovy saňovou korbu, se můžeme jen dohadovat. Faktem je, že řada předmětů s žerotínskou minulostí se po druhé světové válce vrátila po 150 letech zpět na velkolosinský zámek.⁷⁵⁾

Aktuálně, ale relativně krátce je korba prezentována na prohlídkové trase velkolosinského zámku; řadu let předtím se však nacházela v havarijním stavu. Záchranného restaurátorského zásahu se jí dostalo v roce 2015.⁷⁶⁾ Obnova byla cíleně zaměřena na stabilizaci dřevní hmoty a na sestavení rozklížených a mechanicky poškozených dílů. Kromě celkové konzervace byly vyhotoveny repliky některých odlomených prvků; tvarově byla doplněna volutová erbovní kartuše a zuby lva. Čalounění bylo rekonstruováno vlněným červeným suk-

nem, včetně porty (lemování) upevněné hřeby se zdobnou mosaznou hlavou. Restaurátor přihlédl k fragmentům historických textilií, zachovaných ve větší ploše na sedáku kavalíra. Nešlo ale o původní úpravu: z poškození korby (snad vlivem nárazu při nehodě) vyplývá, že byla někdy v minulosti místy seříznuta a druhotně čalouně-

73) Ludvík Antonín ze Žerotína musel v roce 1802 prodat zadlužené losinské panství Karlovi st. z Lichtenštejna. Rod se poté trvale usadil na zámku v Bludově, který zakoupil v roce 1710 Jan Jáchym ze Žerotína. Přehledně Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl 27 (Vůz-Žyžkowski). Praha 1908, s. 819.

74) Za objasnění příbuzenských vazeb posledních Žerotínů a členů rodu von Arco děkuji Petře Medřkové. Rodokmen Žerotínů dostupný z: <http://patricus.info/Rodokmeny/Zierotin.txt> [cit. 27. 5. 2018].

75) F. Spurný ed., o. c. v pozn. 66, s. 266.

76) V. Vondráček, Jednomístné barokní saně z mobiliáře SZ Velké Losiny, inv. č. VL 766 (nedatováno). Restaurátorská zpráva je uložena v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci, evid. č. R-2084.

71) Tamtéž, s. 183.

72) Svozový fond Velké Losiny, původ zámek Hošťálkovy, inv. č. VL 766.

na. Výrazným vizuálním efektem restaurování je obnova historických olejových barevných nátěrů.

SAŇOVÁ KORBA S MALOVANÝM ERBEM HRABAT ZE ŽEROTÍNA

Saňová korba karuselového typu s malovaným erbem hrabat ze Žerotína byla – soudě podle svého celkového charakteru – součástí výpravné ekvipáže. Tato korba zastupuje variantu saní s ryze vegetabilními a/nebo ornamentálními prvky (obr. 15, 16). Nelze však vyloučit, že se figurální výzdoba uplatňovala na (nedochovaných) sanicích.

Korba má podobu lehké skořepinové loďky, na přídi prodlouženou a zakončenou volutovou špicí.⁷⁷⁾ Opěradlo ve formě mušle je z vnější strany zdobeno plastickým širokým žebrováním, zakončeným obloučkovým okrajem. Uvnitř korby se nachází jedno polstrované sedadlo pro dámu, potažené červeným sametem; stejně úpraven je i sedák (kozlík) pro kavalíra, umístěný vně korby. Sametem je potažena také vnitřní strana přední špice. Polychromovaný plášť skořepiny zdobí vyřezávaný dekor v podobě velkolistého akantu, jehož kompozice také tvoří iluzivní podporu vnějšího sedáku. V těchto místech je listový doplněn o vrapovanou stuhu (pentli), která se jinde na korbě neopakuje. Polychromii dominují dvě barvy – červená se zelenou. Červený podklad zvýrazňuje zelené akantové rozviliny; ve stejném odstínu červené je provedena i pentle pod zadním sedákem. Na opěradle se střídají obě základní barvy – s odstupňovanými tmavšími a světlejšími odstíny, což umocňuje plasticitu žebrování.

Na přídi korby se nachází volutová erbovní kartuše hrabat ze Žerotína, lemovaná zlatenou páskou. Obrazové pole vyplňuje malovaný znak, jenž spočívá na hermelínovém plášti, splývajícím z helmovní koruny. V červeném štítě vidíme korunovaného dvouocasého lva, stojícího na stříbrném kamenném trojvrší, korunovanou turnajskou přilbu obloučkovou korunou a klenot v podobě vyrůstajícího lva jako ve štítu. Stylizovaná příkrývadla jsou červeno-černá (obr. 17).⁷⁸⁾

Vzhled saňové korby byl rehabilitován při restaurátorského zásahu již v roce 1974.⁷⁹⁾ Základní konzervace dřevní hmoty byla doprovázena obnovou zachované původní polychromie a malovaného erbu. Zároveň byla provedena kompletní výměna čalounění, začištěného (lemovaného) původně portami s ozdobnými mosaznými hřeby.⁸⁰⁾

77) Celková délka korby je 205 cm (včetně zadního sedáku), maximální šířky 60 cm dosahuje vnitřní sedačka s opěradlem; maximální výška 82 cm je výškou volutové špice na přídi korby. Restaurátorská zpráva nespecifikuje materiálové složení korpusu; příklážené výzdobné prvky jsou zřejmě z lipového dřeva (jako u saní s figurou lva pánů ze Žerotína).

78) Srov. K. Müller, Erbovní listiny v archivech Slezska a severní Moravy. Opava 1984, s. 13–14 (obr. č. 12).

79) V. Brůžek st. – V. Brůžek ml., Restaurátorská závěrečná zpráva: restaurování korby saní se znakem Schönbornů (13. 1. 1975). Uloženo v archivu NPÚ ÚOP SC, evid. č. 1140 (nutno dodat, že restaurátoři mylně spojují vyobrazený erb se šlechtickým rodem Schönbornů, nikoli správně s rodem Žerotínů).

80) Nebyla dodržena tvarová shoda měděných zdobných hřebíků ani typ porty. Vyměněné čalounické komponenty byly dle fotografické dokumentace totožné s fragmentárně zachovanými hřeby a portami na saňové korbě Alžběty Juliány z Oppersdorfu. Srovnej V. Vondráček, o. c. v pozn. 76.

Obr. 17: Křivoklát – státní hrad. Saňová korba karuselového typu s malovaným erbem hrabat ze Žerotína, po roce 1706. Fotografie zachycuje volutovou kartuši s malovaným polepšeným erbem Jana Jáchyma ze Žerotína, stav 2013.

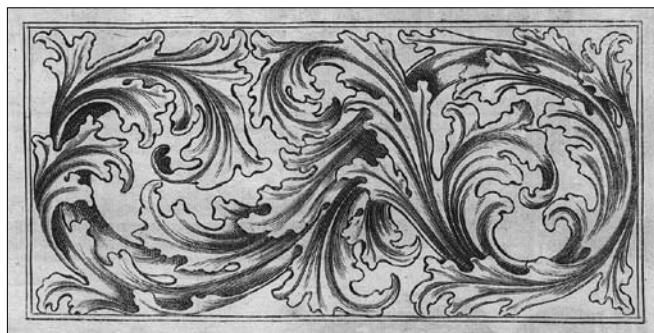
O bezprostřední vazbě saní k členům rodu Žerotínů není pochyb. Odhlédneme-li od minimálních rozdílů, znak v čele korby se shoduje, včetně tinktur, s polepšeným žerotínským erbem vyobrazeným na listině z roku 1706, která potvrzovala panovníkovo povýšení Jana Jáchyma ze Žerotína do stavu říšských hrabat.⁸¹⁾ V návaznosti na rodinné vazby Žerotínů můžeme vyslovit hypotézu, že saně mohly být vyrobeny přímo pro manželku Jana Jáchyma ze Žerotína, a to Ludoviku Aloisii Vilemínu, svobodnou paní z Lilgenau († 1738).

Rok 1706 tedy při datování saňové korby představuje pevnou mez *post quem* a je také v souladu s charakterem řezbářských aplikací (obr. 18). Akant se v barokním řezbářství běžně objevoval v dlouhém období přibližně čtyřiceti let (1680–1720). Relativně přesnou chronologickou pomůckou se od konce první dekády 18. století stala vrapovaná stuha neboli pentle, která proplétala akantové rozviliny.⁸²⁾

Nejbližší analogie k „čistému“ akantovému dekoru na žerotínské korbě nacházíme ve vzorníku pražského dvorního truhláře a uměleckého řezbáře Marka Nonnemache-

81) K. Müller, o. c. v pozn. 78.

82) Nejtypičtějšími příklady užití akantové ornamentiky jsou obrazové rámy, nebo oltární retábly s bohatě prořezávanými rozvilinovitými rámci. K tématu přehledně J. Petrůň a kol., o. c. v pozn. 6, s. 702–705.

Obr. 18: Návrh akantového rozvilinového dekoru do obdélného formátu ze vzorníku pražského dvorního řezbáře a truhláře Marka Nonnemachera *Der Architectonische Tischler Oder Pragerisches Säulen-Buch* [...], tisk 1710 a 1751, výřez z grafického listu s pořadovým č. 26 (Universitätsbibliothek Heidelberg, sign. T 2259 RES; zdroj viz pozn. 83).

ra († 1720).⁸³⁾ Podobné variace akantové ornamentiky najdeme také na grafických listech augsburského mědirytce Johanna Ulricha Stapfa († 1706).⁸⁴⁾ Jen s tím rozdílem, že tento autor již používá na některé návrhy motiv propletené vrapované pentle.⁸⁵⁾

Oba právě jmenovaní tvůrci jsou pro nás důležití ještě z jiného hlediska – mezi jejich návrhy najdeme také karuselové saně. Nonnemacherův vzorník zahrnuje mimo jiné návrh saní s figurou bohyně války a moudrosti Athény; na špičce spojených sanic jsou zobrazeny sovy jakožto symboly moudrosti (obr. 19).⁸⁶⁾ Mezi grafickými listy Johanna Ulricha Stapfa se objevují dvě varianty „akantových“ saní k roku 1695 (bez figurální výzdoby).⁸⁷⁾ U jeho návrhů očividně převládá dekorativní funkce. Jistě záleželo na invenci řezbáře, jakým způsobem (a jak kvalitně) byl schopen převodu kresebného návrhu do skutečného výrobku.

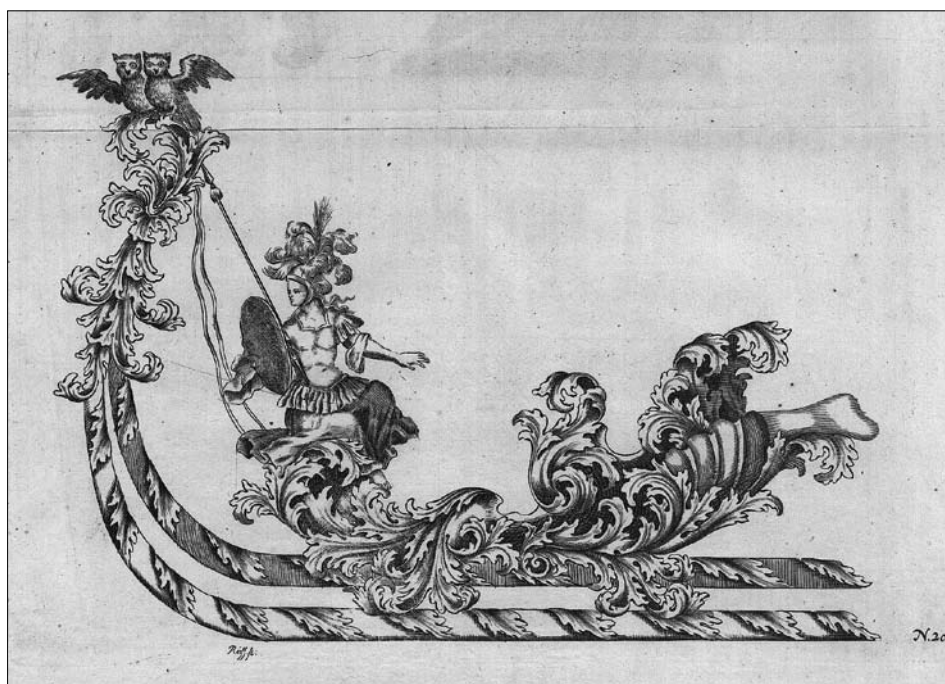
Saňovou korbu lze díky erbu bezpečně zařadit mezi památky žerotínské provenience. Stejně jako většina ostatního movitého žerotínského majetku byla zřejmě na počátku 19. století převezena z velkolesinského zámku na nové rodové sídlo v Bludově.⁸⁸⁾ Zde ji po konfiskaci zámku i vnitřního vybavení zachycují první inventarizační materiály, které se promítly do evidence Národního památkového ústavu.⁸⁹⁾ Události po roce 1945 způsobily vytržení saňové

korby z původního kulturněhistorického kontextu, neboť Národní kulturní komise po převzetí zestátněných památek do své správy vyčlenila saně pro účely tematické muzejní expozice na zámku Jemniště u Benešova. Po jejich zrušení byly opětovně převezeny, a sice na hrad Křivoklát, kde jsou dodnes zařazeny do expozice barokních saní v tzv. Královnině křídle.⁹⁰⁾

ZÁVĚREM

Navzdory kusému rázu shromážděných (jistě neúplných) dokladů z dobových zahraničních tisků – a prozatímni absenci srovnatelných bohemikálních pramenů – se můžeme pokusit alespoň o některé obecné závěry ohledně obluby saňových karuselů. Zdá se, že šlo o kratochvíli výhradně nejvyšších společenských vrstev, jejíž konání se soustředilo do 17. a první třetiny 18. století. Z dobových záznamů relativně dobře vysvítá, že soutěže neměly ustálenou podobu. Nejenže se postupně vyvíjely, ale také se lišily od dvora ke dvoru, a to patrně v závislosti na zámožnosti (či šetrnosti) pořadatele a invencích konkrétních ceremoniářů. Základem soutěže byla vždy jedna z disciplín *honění* ke kroužku či k hlavě, případně jejich kombinace. Obecně pak platí, že formy dámským vozatajských soutěží vycházely z mužských jezdeckých karuselů.

Dvoje představené saně karuselového typu představují mimořádně cenné památky svého druhu. Jejich ba-

Obr. 19: Návrh závodních saní s figurou bohyně války a moudrosti Athény ze vzorníku pražského dvorního řezbáře a truhláře Marka Nonnemachera *Der Architectonische Tischler Oder Pragerisches Säulen-Buch* [...], tisk 1710 a 1751, výřez z grafického listu s pořadovým číslem 20 (Universitätsbibliothek Heidelberg, sign. T 2259 RES; zdroj viz pozn. 83).

83) M. Nonnenmacher, *Der Architectonische Tischler Oder Pragerisches Säulen-Buch* [...]. Nürnberg, 1710; Tjž, druhé vydání Nürnberg und Leipzig 1751. Universitätsbibliothek Heidelberg, sign. T 2259 RES, dostupné z: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/nonnenmacher1751> [cit. 27. 10. 2013].

84) D. Beaujean – S. Turner, *German engravings, etchings and woodcuts 1400–1700*. Johann Ulrich Stapf – Hans Stercker (Vol. 77). Ouderkerk aan den IJssel 2010.

85) MAK – Österreichisches Museum für angewandte Kunst (Wien), katalogový záznam dostupný z: https://www.europeana.eu/portal/cs/record/2048089/KI_5750_10.html?q=stapf [cit. 27. 5. 2018].

86) M. Nonnenmacher, o. c. v pozn. 83.

87) MAK – Österreichisches Museum für angewandte Kunst (Wien), katalogový záznam dostupný z: https://www.europeana.eu/portal/cs/record/2048089/KI_5870_3.html [cit. 27. 5. 2018].

88) G. E. Löhneysen, o. c. v pozn. 8, s. 165.

89) Svozový fond zámku Jemniště, původ Bludov, inv. č. JE 13662.

90) Blíže Š. Kolářová, *Kolekce barokních saní v tzv. Královnině křídle na hradě Křivoklátě*. Poznámky k typologii a provenienci historických saní z českých a moravských šlechtických sbírek, *Památky středních Čech* 28, č. 2, 2014, s. 38.

datelskou hodnotu výrazně zvyšují heraldické prezen-
tace, které dovolují nejen blíže postihnout jejich původ,
ale i upřesnit dataci. Saně s vyřezávaným žerotínským
lvem jsou nejstarším hmotným dokladem tohoto druhu
luxusních výrobků v českých zemích. Nutno ale zároveň
zdůraznit, že v dobovém kontextu byly tyto saně sotva
unikátní. Z písemných a obrazových pramenů vyplývá, že
na sídlech aristokracie se luxusní saně zřejmě relativně
často objevovaly již od pozdně renesančního období. Do-
chované exempláře tedy představují jen nepatrný zlomek,
který nepropadl sítem času.

DIE GRÄFLICH ŽEROTÍN'SCHEN SCHLITTEN UND DAS DAMEN-CARROUSEL IM 17.–18. JAHRHUNDERT

Der Carrousel- oder Rennschlitten ist ein Phänomen der baro-
cken und aristokratischen Kultur. Sie wurden ausschließlich für
Damen und ihre Kavaliere, die sie für ihre persönlichen sportlichen
Wettkämpfe – das Schlitten-Carrousel ausgenutzt haben. Luxuriös
handwerklich und künstlerisch verarbeitete einsitzige Schlitten, die
ein Bestandteil der kostspieligen Schlittenequipage waren, sind durch
die Vermittlung von zwei Exemplaren der Provenienz der Grafen von
Žerotín (Zierotin) vorgestellt. Zwei Schlittenkasten des Carrouseltyps
stellen außerordentlich wertvolle Denkmäler ihrer Art dar. Ihren
Forschervert erhöhen markant die heraldischen Präsentationen, die
nicht nur ihre Herkunft näher zu erlangen, sondern auch die Datie-
rung zu präzisieren erlauben. Der Schlitten mit dem geschnitzten
Žerotín'schen Löwen, der in Pranken Volutenkartusche mit Wappen
des Geschlechts von Oppersdorff hält, ist der älteste materielle Beleg
dieser Sorte der luxuriösen Erzeugnisse in böhmischen Ländern, und
zwar aus der Zeit nach der Mitte des 17. Jahrhunderts. Sie wurden
offensichtlich für Elisabeth Juliane von Oppersdorff († 1669), Ge-
mahlin des Přemek (Przemysl) III. von Žerotín bestimmt. Das zweite
Exemplar mit dem gemalten Wappen der Grafen von Žerotín aus der
Zeit nach 1706 kann man hypothetisch mit Ludovika Aloysia Wilhel-
mina, Freiin von Lilgenau (†1738), Gemahlin Johann Joachims von
Žerotín verbinden.

Für das Erfassen der Problematik ist einleitend ein semantisches
Feld des Ausdrucks Carrousel (d.h. Hofreiterspiele) orientierungsweise
abgegrenzt. Auf Grund der zeitgemäßen Belege wurden die Schlitten-
Carrousele als eine Kurzweil für Damen aus den höchsten Gesell-
schaftsschichten vorgestellt. Ihre Abhaltung hat sich in das 17. und
das erste Drittel des 18. Jahrhunderts konzentriert. Aus zeitgemäßen
Aufzeichnungen geht relativ gut hervor, dass die Wettkämpfe keine
festgelegte Form hatten. Sie haben sich nicht nur nach und nach ent-
wickelt, sie haben sich aber von Hof zu Hof, und zwar wahrscheinlich
in der Abhängigkeit vom Wohlstand (oder Sparsamkeit) des Veranstal-
ters und Inventionen der konkreten Zeremonienmeister unterschieden.
Der Grund des Wettkampfes war immer eine der Disziplinen des Ring-
oder Kopfreitens, beziehungsweise ihre Kombination. Allgemein gilt
dann, dass die Formen der Damen-Schlittenlenkerwettkämpfe aus
Männer-Reiter-Carrousel ausgegangen sind.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Illustration der Spieße und Ringe für Ringrennen aus dem Buch
Della Cavalleria [...] von Georg Engelhard von Löhneysen, Druck aus dem
Jahre 1624 (Bayerische Staatsbibliothek in München, Sign. 2° Pol. G. 46a,
Quelle siehe Anm. 8).

Abb. 2: Königliches Militärmuseum in Kopenhagen (Dänemark), hölzerne
Mohrenfigur in Lebensgröße für Quintarennen mit dem drehbaren Me-
chanismus in der Hüftenhöhe, aus dem Jahr 1685 (übernommen aus: L.
Rangström (Ed.), o.c. in Anm. 3).

Abb. 3: Germanisches Nationalmuseum in Nürnberg (Deutschland), Tür-

Príspevek vznikl v rámci plnení výzkumného cíle Ná-
rodního památkového ústavu: **Výzkum, dokumentace
a prezentace movitého kulturního dědictví**, financova-
ného z institucionální podpory Ministerstva kultury Čes-
ké republiky na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné
organizace.

Šárka Kolářová – Národní památkový ústav, územní od-
borné pracoviště středních Čech v Praze

lenkopf aus polychromiertem Papiermaschee, für die Reiterdisziplin Kopf-
rennen bestimmt, um das Jahr 1700 (Germanisches Nationalmuseum in
Nürnberg, Foto G. Janssen).

Abb. 4: Illustriertes Titelblatt des Kapitels DV CIRQUE OV DE LA CAR-
RIERE aus dem Buch von Claude-François Ménéstrier *Traité des tournois
ioustes, carrousele et autres spectacles publics*, Druck aus dem Jahr 1669.
Der Kupferstich erfasst die Akteure des Carrousele – eine Dame mit ihrem
Kavalier auf Schlitten in der Form des sagenhaften Phönix (Nationalbibli-
othek in Praha/Prag, Sign. 23 H 00038; Quelle siehe Anm. 7).

Abb. 5: Beschreibung des allegorischen Schlitten-Carrousele mit der Diszi-
plin Ringrennen, aufgezeichnet von Adam Olearius im Buch *Auffzüge und
Ritterspiele* [...] im Jahr 1654. Die Bilderbeilage Nr. 37 bildet die Besatzung
des Schlittens in Begleitung einer schwarzen San als der Personifikation
der Melancholie ab. Dass es um das Nacht-Carrousel ging, bestätigen ein-
deutig die vier Komparsen mit Fackeln (Herzog August Bibliothek, Wolfen-
büttel, Sign. A: 36. 13. 2 Geom. 2°; Quelle siehe Anm. 34).

Abb. 6: Illustration aus dem Buch von Valentin Trichter *Neu-eröffnete Hof-
Kriegs-Reit-Schul* [...] aus dem Jahr 1729. Bilderaufzeichnung stellt hier
auf einer sehr anschaulichen Weise den Verlauf des Damen Schlitten
Carrousele mit vier Disziplinen dar: mit der Turnierlanze (C), dem Speer/
Dart (D), der Pistole (E) und dem Degen (F). Die Szene erfasst nicht nur
die wetteifernden Paare mit der Ausstattungs-Equipage auf der Fahrbahn,
sondern auch Paare, die zu dem eigenen Wettkampf vorbereitet sind (A).
Den richtigen Verlauf wachen die Richter über (B, G), die auf den Balkonen
auf beiden Seiten der Fahrbahn sitzen (Nationalinstitut für Denkmalpflege,
Staatliches Schloss Březnice/Priessnitz, ZK BNs 00577).

Abb. 7: Veste Coburg (Deutschland), Burgexposition der Carrousel-Schlitten.
Einige Probe der Turnierlanzen für das Damen-Schlitten-Carrousel (für
die Disziplin Ringrennen), ganz links ein Exemplar für das Quintarennen,
18. Jahrhundert (Foto Š. Kolářová, 2017).

Abb. 8: Johann Elias Ridinger, das grafische Blatt vermittelt eine sehr
detaillierte Abbildung aller Komponente des Schlittengeschrirs: die Scha-
bracke mit Schellen und Quasten, den Zaum mit dem Gebiss, das Kunt
mit der geschnitzten Figuralverzierung, den Schwanzschoner und die Fe-
derbüsche. Gleichzeitig ist hier die Einspannung des Pferdes in das Kunt
mit Hilfe von Deichsel, samt den Details zu sehen, wie die Ösen für den
Durchzug der Zügel sind. Vor dem Jahr 1746 (Quelle siehe Anm. 59).

Abb. 9: Velké Losiny/Groß-Ullersdorf (Kreis Šumperk/Mährisch Schönberg-
Staatliches Schloss.) Schlittenkasten vom Carrousel-Typ mit der heraldi-
schen Figur des Löwen der Herren von Žerotín und dem Oppersdorff'schen
Wappen, nach der Mitte des 17. Jahrhunderts. Der Schlitten wurde of-
fensichtlich nach der heraldischen Verzierung für die Elisabeth Juliana
von Oppersdorff, Gemahlin des Besitzers der Herrschaft Velké Losiny
Přemek III. von Žerotín bestimmt (Foto Š. Kolářová, 2016).

Abb. 10: Velké Losiny – staatliches Schloss. Schlittenkasten vom Carrousel-
Typ mit der heraldischen Figur des Löwen der Herren von Žerotín und
dem Oppersdorff'schen Wappen, nach der Mitte des 17. Jahrhunderts.
Detail des Löwen der Herren von Žerotín; weiße Spitzzähne sind eine
restauratorische Ergänzung aus dem Jahr 2015 (Foto Š. Kolářová, 2016).

Abb. 11: Velké Losiny – staatliches Schloss. Schlittenkasten vom Carrousel-
Typ mit der heraldischen Figur des Löwen der Herren von Žerotín und

dem Oppersdorff'schen Wappen, nach der Mitte des 17. Jahrhunderts. Detail mit der Wappenkartusche (Foto Š. Kolářová, 2016).

Abb. 12: Velké Losiny – staatliches Schloss. Schlittenkasten vom Carrousel-Typ mit der heraldischen Figur des Löwen der Herren von Žerotín und dem Oppersdorff'schen Wappen, nach der Mitte des 17. Jahrhunderts. Die gebeugte Türkenfigur, die außerhalb des Kastens die Pritsche für den Kavallerier, der das Gespann lenkt, stützt (Foto Š. Kolářová, 2016).

Abb. 13: Velké Losiny – staatliches Schloss. Schlittenkasten vom Carrousel-Typ mit der heraldischen Figur des Löwen der Herren von Žerotín und dem Oppersdorff'schen Wappen, nach der Mitte des 17. Jahrhunderts. Detail des Frauenmaskarons mit dem Schleier von der linken Seite des Schlittenkorpus (Foto Š. Kolářová, 2016).

Abb. 14: Zwei Muster aus der Schlittenschau (Schlitten Nr. X und Nr. XVII) aus dem Buch Della Cavalleria [...] von Georg Engelhard von Löhneysen, Druck aus dem Jahr 1624 (Bayerische Staatsbibliothek in München, Sign. 2° Pol. G. 46a; Quelle siehe Anm. 8).

Abb. 15: Křivoklát/Pürglitz (Kreis Rakovník/Rakonitz) – staatliche Burg. Schlittenkasten des Carrousel-Typs mit dem gemalten Wappen der Grafen von Žerotín, nach dem Jahr 1706. Nach der heraldischen Verzierung kann man den Damen-Schlitten mit der Gemahlin Jan Joachims von Žerotín, Ludovika Aloysia Wilhelmina, Freiin von Lilgenau verbinden (Foto Š. Kolářová, 2013).

Abb. 16: Křivoklát – staatliches Schloss. Schlittenkasten vom Carrousel-Typ mit dem gemalten Wappen der Grafen von Žerotín, nach dem Jahr 1706. Gesamtseitenansicht des Schalenkastens mit den Schnitzer-Applikationen des großblättrigen Akanthus; unter der Pritsche in der Kombination mit dem gefalteten Band (Foto Š. Kolářová, 2013).

Abb. 17: Křivoklát – staatliche Burg. Schlittenkasten vom Carrousel-Typ mit dem gemalten Wappen der Grafen von Žerotín, nach dem Jahr 1706. Die Fotografie erfasst die Volutenkartusche mit dem gemalten verbesserten Wappen des Jan Joachim von Žerotín (Foto Š. Kolářová, 2013).

Abb. 18: Ein Entwurf des Akanthus-Rankendekors in das längliche Format aus dem Musterbuch des Prager Hofschnitzers und -tischlers Marcus Nonnenmacher Der Architectonische Tischler Oder Pragerisches Säulen-Buch [...], Druck 1710 und 1751, Ausschnitt aus dem grafischen Blatt mit der Ordnungszahl 26 (Universitätsbibliothek Heidelberg, Sign. T 2259 RES, Quelle siehe Anm. 83).

Abb. 19: Entwurf des Rennschlittens mit der Figur der Kriegs- und Weisheitsgöttin Athene aus dem Musterbuch des Prager Hofschnitzers und -tischlers Marcus Nonnenmacher Der Architectonische Tischler Oder Pragerisches Säulen-Buch [...], Druck 1710 und 1751, Ausschnitt aus dem grafischen Blatt mit der Ordnungszahl 20 (Universitätsbibliothek Heidelberg, Sign. T 2259 RES; Quelle siehe Anm. 83).